No. १३५४

Title लिङ्गोपहित लैङ्गिक भान विचारः

Author x

Extent ३२ Age १८३०

Subject न्याय वैशेषिकं

लिंगोपद्धित लैङ्गिकमानविचारः

१३५४

३१

वानपर्वतइतिपरामर्शस्यकिंकार्यतावच्छेदकं नतावद्वह्निव्याप्यधूमप्रकारकपर्वतोद्देश्यकवह्निविधेय
कानुमितित्वं। वह्निव्याप्यधूमवन्महानसंवह्निमानालोकवांश्चपर्वतइत्यादिसमूहालंबनजन्यवह्नि
व्याप्यधूमवन्महानसंवह्निमत्त्वह्निव्याप्यालोकवान्पर्वतोवह्निमांश्चेतिसमूहालंबनानुमितौव्यभिचारा
त्। नचतत्रवह्निव्याप्यधूमप्रकारकपर्वतविशेष्यकनिश्चयरूपकारणस्यापिसत्त्वात्कुतोव्यभिचारावकाश
इतिवाच्यं। उपदर्शितानुमितित्वावच्छिन्नंप्रतिवह्निव्याप्यधूमप्रकारकपर्वतविशेष्यकनिश्चयत्वेनहेतु
त्वेवह्निव्याप्यधूमवन्महानसंपर्वतोघटवांश्चेतिसमूहालंबनादपिवह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतोवह्निमानि
त्यनुमितिर्जायते। तथाविधानुमितिंप्रतिवह्निव्याप्यधूमप्रकारतानिरूपितपर्वतविशेष्यताशालिनिश्च
यत्वेनहेतुतायाआवश्यकतया उपदर्शितसमूहालंबनानुमितौव्यभिचारोदुरुद्धरएव। यत्तुवह्निव्याप्यधू
मवान्पर्वतइतिपरामर्शस्यकार्यतावच्छेदकंवह्निव्याप्यधूमावच्छिन्नपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरू
पितवह्निविधेयताशाल्यनुमितित्वं उपदर्शितसमूहालंबनस्थलेतथाविधाधूमावच्छिन्नपर्वतत्वावच्छि

त्वविशेष्यतानिरूपितवह्निविधेयताकानुमित्युत्पत्त्यभावेनव्यभिचारानवकाशाद्इतितदसत्।नीलपर्वतो
२ वह्निविधेयताकानुमित्युत्पत्त्यभावेनव्यभिचारानवकाशादितितदसत्नीलपर्वतोवह्निव्याप्यधूमाभाव
वान्पर्वतोवह्निव्याप्यधूमवांश्चेतिसमूहालंबनात्मकानुमित्युपपत्तेस्तथाविधानुमितिप्रतिपर्वतत्वा
धिरूढधर्मानवच्छिन्नधर्मानवच्छिन्नत्वरूपशुद्धपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितवह्निव्याप्यधूमाभा
वप्रकारिताकस्यवह्निव्याप्यधूमप्रकारकपर्वतविशेष्यतानिरूपितवह्निव्याप्यधूमाभावप्रकारिताशून्य
वह्निव्याप्यधूमप्रकारकपर्वतविशेष्यकज्ञानत्वेनहेतुत्वेनीलपर्वतोवह्निव्याप्यवान्नवेत्याकारकसंशया
दौवह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतोवह्निमानित्यनुमित्यापत्तेर्दुर्वारतयात्रप्रदर्शितानुमितित्वावच्छिन्नम्प्र
तितथाविधप्रकारिताशून्यशुद्धपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितवह्निव्याप्यधूमप्रकारताशालिज्ञा
नत्वेनहेतुतायांप्राग्वदप्रकृततयावह्निव्याप्यालोकवान्पर्वतोवह्निव्याप्यधूमवानित्यादिपरामर्शजन्य राम०
वह्निव्याप्यालोकवान्वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतोवह्निमानित्याद्यनुमितौव्यभिचारस्यजागरूकत्वात्।ननु २

धूमपरामर्शकार्यतावच्छेदककोटावपि विशेष्यतायां वह्निव्याप्यधूमातिरिक्तपर्वतत्वातिरिक्तधर्मानवच्छिन्नत्वनिवे
शनान्नानुपपत्तिः तत्र पर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतायां वह्निव्याप्यधूमातिरिक्तवह्निव्याप्यालोकेनाप्यवच्छिन्नत्वा
त्तथाविधविशेष्यतानिरूपितवह्निविधेयताशाल्यनुमित्युत्पत्त्यभावेन व्यभिचाराशनवकाशात् इति चेत्तत्र तथापि
एकत्र हृपमितिरेत्या वह्निव्याप्यधूमपर्वतत्वोभयधर्मितावच्छेदकीकृत्य वह्निव्याप्यधूमप्रकारकात् वह्निव्याप्य
धूमवान्पर्वतो वह्निव्याप्यधूमवान्नित्याकारकपरामर्शात् जायमानायां वह्निव्याप्यधूमवान् वह्निव्याप्यधूम
वान्पर्वतो वह्निमानित्यनुमितौ व्यभिचारस्य दुर्वारत्वादिति चेन्नैवं प्राचार्यमते वह्निव्याप्यधूमप्रकारतानिरू
पितपर्वतत्वातिरिक्तधर्मानवच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितवह्नित्वावच्छिन्नविधेयताशाल्यनुमितित्वावच्छिन्नं प्रति
शुद्धपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितवह्निव्याप्यधूमप्रकारताशालिनिश्चयत्वेन हेतुताकल्पनान्नानुपप
त्तिः न च धूमपरामर्शस्य तथाविधकार्यतावच्छेदकत्वेऽपि वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतो वह्निमानित्यनुमितेर्वह्निव्याप्य
धूमप्रकारतानिरूपितपर्वतत्वातिरिक्तवह्निव्याप्यधूमावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपकत्वात् धूमपरामर्शत्वेनैता

३ वच्छेदकानां क्रांतत्वापत्तिः जागरूकैश्चाचार्यमते इति वाच्यं तादृशानुमितौ तथाविधविषयतायाः
सत्वेपि तद्दोषयथार्थेवत विशेष्यतायां पर्वतत्वातिरिक्तधर्मावच्छिन्नत्वरूपेण वह्निव्याप्यधूमप्रकारतानिरूपि
तत्वाननुगमेन पर्वतत्वातिरिक्तधर्मावच्छिन्नविशेष्यतारूपेण वह्निव्याप्यधूमप्रकारतानिरूपितत्व
विशिष्टविशेष्यताभिन्नायां वह्निव्याप्यधूमप्रकारतानिरूपितपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतातन्निरूपितवह्नि
विधेयताशालिन्यनुमितित्वस्य धूमपक्षकार्यतावच्छेदकत्वांगीकारेण उक्तदोषानवकाशात् पर्वतत्वा
तिरिक्तधर्मावच्छिन्नविशेष्यतात्वरूपेण वह्निव्याप्यधूमप्रकारतानिरूपितत्वविशिष्टविशेष्यतात्वेन पर्वत
त्वातिरिक्तधर्मावच्छिन्नविशेष्यतात्वावच्छिन्नवह्निव्याप्यधूमप्रकारतानिरूपकताकविशेष्यतात्वेन उपदर्शि
तानुमितौ पर्वतविशेष्यताहानिर्वह्निव्याप्यधूमप्रकारतानिरूपकतायास्त्ववच्छेदकं न वह्निव्याप्यधूमावा
पर्वतो वह्निमानित्याद्यवच्छिन्नविशेष्यतात्वं तथासति तादृशानुमितेर्वह्निव्याप्यधूमवान् न वह्निव्याप्यधूमव रा०म०
कारकतापत्तिः किंतु तथाविधनिरूपकतावच्छेदकं पर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतात्वमिति तथाविधानुमितेव ३

ह्निव्याप्यधूमप्रपरामर्शीयदर्शितकार्यतावच्छेदकाक्रांतत्वमक्षतमेवा एवमेकत्रद्रूपमितिरीत्यावह्निव्या
प्यधूमपर्वतत्वोभयधर्मितावच्छेदकीकृत्यवह्निव्याप्यधूमप्रकारकात्वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतोवह्निव्याप्य
धूमवानित्याकारकपरामर्शाद्धेतुसत्त्वायामुपदर्शितानुमितावपिनव्यभिचारः तादृशानुमितौवह्निव्याप्यधू
मस्यवारद्वयवाहिधर्मितावच्छेदकतयामानोपगमेनपर्वतत्वातिरिक्तवह्निव्याप्यधूमावच्छिन्नविशेष्यता
त्वावच्छिन्नवह्निव्याप्यधूमप्रकारतानिरूपकाताकपर्वतविशेष्यतायाः सत्त्वेनोपदर्शितधूमपरामर्शकार्य
तावच्छेदकाक्रांतत्वाभावात् । एतेनवह्निव्याप्यालोकवान्पर्वत इत्यादिपरामर्शैरावह्निव्याप्यधूमवद्भोव
न्हभाववानित्यादिइतरवाधसहकृतेनजनितायांवह्निव्याप्यधूमवान्वह्निव्याप्यालोकवान्पर्वतेव
ह्निमानित्यानुमितावपिव्यभिचारोनिरस्तः तादृशानुमितेरपिपर्वतत्वातिरिक्तवह्निव्याप्यालोकावच्छि
न्नविशेष्यतात्वावच्छिन्नवह्निव्याप्यधूमप्रकारतानिरूपकताकपर्वतविशेष्यतात्वेनउपदर्शितकार्य
तावच्छेदकानाक्रांतत्वादिति न च तथापिवह्निव्याप्यधूमवान्पर्वत इति परामर्शात्पीतपर्वतोभावन्हभा

४ ववानिरूपादितत्वाधवत्वात्।अत्पन्नायांवह्निव्याप्यधूमवान्यीतपर्वतोवह्निमानित्यनुमितेरुपदर्शितधूम
५ परामर्शकार्यतावच्छेदकानाक्रांतत्वापत्तिराचार्यमतेइत्यौरितिवाच्यं।तादृशानुमितावेकत्रद्वयमितिरीत्याव
ह्निव्याप्यधूमयोरनयोर्वह्निधर्मितावच्छेदकत्वाभ्युपगमेनयीतस्यवह्निव्याप्यधूमवद्धर्मितावच्छेदकत्वाभा
नात्।तत्रपर्वतविशेष्यतावृत्तिवह्निव्याप्यधूमप्रकारतानिरूपकतायाःपर्वतत्वातिरिक्तधर्मविच्छिन्नविशे
ष्यतावच्छिन्नत्वाभावेनोपदर्शितधूमपरामर्शकार्यतानवच्छेदकाक्रांतत्वस्यस्पष्टत्वादितिकेचित्तुप्रा
चार्यमतेवह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतोवह्निमानित्याद्यनुमितौअहंशेकालीनत्वसंबंधेनवह्निव्याप्यधूमस्या
पिभानमंगीक्रियते।नचतथासतितादृशानुमितेर्वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतोवह्निव्याप्यधूमकालीनवह्नि
मानित्याकारकतापत्तिरितिवाच्यं।पर्वतसंयोगसंबंधावच्छिन्नवह्निव्याप्यधूमप्रकारतातोभिन्नाकालीन
त्वसंबंधावच्छिन्नधूमवह्निव्याप्यधूमप्रकारतातत्रैवानुमितेस्तथाविधाकारत्वाभ्युपगमात्प्रकृतेतुउभयो राम०
गसंबंधावच्छिन्नवह्निव्याप्यधूमप्रकारतान्यामितैवेनवह्निविशेष्यतानिरूपितकालीनत्वसंबंधावच्छिन्न ४

वह्निव्याप्यधूमप्रकारतेत्युपदर्शितानुपपत्त्यभावात् तथा च तन्मते पर्वतत्वातिरिक्तधर्मानवच्छिन्नविशे
ष्यतानिरूपितसंयोगसंबंधावच्छिन्नवह्निव्याप्यधूमप्रकारताभिन्नकालीनत्वसंबंधावच्छिन्नवह्निव्याप्यधू
मप्रकारतानिरूपितवह्निविधेयताशाल्यनुमितित्वावच्छिन्नं प्रति उभयपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपि
तवह्निव्याप्यधूमप्रकारताशालिनिश्चयत्वेन हेतुत्वकल्पनान्नानुपपत्तिः। वह्निव्याप्यालोकवान्प
र्वत इति परामर्शकाले वह्निव्याप्यधूमवदन्योन्याभाववान् इत्यादौ तत्र बाधबलात् तत्रेत्थं नायं वह्निव्याप्यधू
मवान् वह्निव्याप्यालोकवान्पर्वतो वह्निमानित्यनुमितौ च न व्यभिचारः तादृशानुमितौ एकालीनत्वसंबंधे
न वह्न्यंशे वह्निव्याप्यालोकस्यैव भानाभ्युपगमेन लिङ्गतः धूमपरामर्शकार्यतावच्छेदकधर्माभावात्।
एवं वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वत इत्यादिपरामर्शात् नीलपर्वतो वह्निमानित्यादौ न व्यभिचारः सहकृतानाप्रदस्य
न्नायां वह्निव्याप्यधूमवान् पीतपर्वतो वह्निमानित्यनुमितेरपि न धूमपरामर्शकार्यतावच्छेदकानाक्रान्त
त्वप्रसंगः उपदर्शितदिशा तत्र पीतस्य वह्निव्याप्यधूमधर्मितावच्छेदकत्वाभावेन पर्वतत्वातिरिक्तधर्मान

५ 5
च्छिन्नविशेष्यतानिरूपितसंयोगसंबंधावच्छिन्नवह्निव्याप्यधूमप्रकारताभिन्नकालीनत्वसंबंधावच्छिन्नव
ह्निव्याप्यधूमप्रकारतानिरूपितवह्निविधेयतायास्तत्राक्षतत्वादिति। एवं एकत्रद्वयरीत्या वह्निव्याप्यधूमप
र्वतत्वयोर्धर्मितावच्छेदकीकृत्य वह्निव्याप्यधूमप्रकारकानवह्निव्याप्यधूमपर्वतत्वोभयं धर्मितावच्छेदकी
कृत्य वा पर्वतो वह्निव्याप्यधूमवानित्याकारकपरामर्शजन्यमानायां वह्निव्याप्यधूमवान् वह्निव्याप्यधू
मवान्पर्वतो वह्निमानित्यनुमितावपि न व्यभिचारः तत्रानुमितौ वह्निव्याप्यधूमप्रकारताया द्वैविध्येन उपदर्शि
तधूमपरामर्शकार्यतावच्छेदकाक्रांतत्वाभावान्न यथाहि तत्र प्रथमसंयोगसंबंधावच्छिन्नवह्निव्याप्यधूमप्रका
रतायाः पर्वतत्वातिरिक्तधर्मा॰ नवच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितत्वेपि समानकालीनत्वसंबंधावच्छिन्नवह्निव्याप्य
धूमप्रकारताभिन्नकाद्वितीयवह्निव्याप्यधूमप्रकारतायाः कालीनत्वसंबंधावच्छिन्नवह्निव्याप्यधूमप्रकारता
त्वेकत्वेपि समानपर्वतत्वान्यधर्मानवच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितानतस्याः पर्वतत्वातिरिक्तवह्निव्याप्यधूमावच्छि राम॰
न्नविशेष्यतानिरूपितानहूपितत्रशुद्धपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितसंयोगसंबंधावच्छिन्नवह्निव्याप्य ५

धूमप्रकारत्वाभिन्नकालीनत्वसंबंधावच्छिन्नवह्निव्याप्यधूमप्रकारत्वाभावेनानिरूढधूमपरामर्शो कार्यतावच्छेद
कत्वाभावाद्व्यभिचारानवकाश इति वदंति। तदतीवमंदं। तथासति धूमःकालीनत्वसंबंधेनवह्निहितिरित्यवृत्ति
त्वग्रहदशायांस्वाचार्यमतेस्वानुमित्यपलापापत्तेः सत्वात् वह्निव्याप्यधूमाभाववान्पर्वत इति बाधबुद्धिद
शायांतथाविधानुमित्यपलापस्य इष्टापत्तिरिव तथाविधानुमितित्वज्ञानकालेपिस्वाचार्यमते तादृशानुमिते
रपलापस्यापीष्टापत्तिर्नविरुद्धेतिवाच्यं धूमपरामर्शजन्यानुमितौ वह्निव्याप्यधूमादिविषयकत्वानंगीकारे
कवह्न्यनुमितिप्रतिधूमपरामर्शहेतुतायाः व्यभिचारेणास्वसंभवेन तत्रतद्विषयकत्वंस्वीकृत्यधूमाभाववा
न्पर्वत इत्यादिबाधबुद्धिदशायांतथाविधानुमित्यपलापस्येष्टापत्तेरन्यथानुपपत्त्यांगीकारात्। प्रकृतेतुधू
मपरामर्शे किंचितावच्छेदकानिर्वचनेऽन्यथोपपत्तेरुपदर्शितत्वात्। तत्रानुमितौ वह्न्यंशेकालीनत्वसंबंधेनधूम
प्रकारकत्वमप्युपेयते तथाविधानुमितित्वज्ञानदशायांस्वानुमित्यपलापइष्टापत्तेरसंभवदुक्तिकत्वादितिनव्या
प्राचांमते वह्निविधेयकानुमितिधूमपरामर्शहेतुतायांस्वान्यलिंगकानुमितौव्यभिचारवारणायधूमपरा

६ 6

मर्शजन्यानुमितौ धूमस्यैव भानमभ्युपेयतामलं वह्निव्याप्तिभानाभ्युपगमेनेति न च नांगीक्रियत एव चानु
मितौ तन्मते व्याप्तिविषयकत्वमिति वाच्यं। अनुमितौ व्याप्तिविषयकत्वानभ्युपगमेऽस्मन्निवादेऽनुमितित्व
तिसल्लिंगपरामर्शस्य हेतुतायां व्यभिचारोपन्यासावसरे दीधितौ मणिकारोक्तस्य लिंगोपहितधानांशे भ्रम
त्वेपीत्यादिग्रन्थस्य व्याख्यानावसरेऽभ्युपगमवादः लिंगोपधानाभावात्। भावे व्याप्यत्वेन तत्र न तु धूम
त्वादिनेत्यादिमिश्रलिखनस्यासंगतत्वापत्तेः अनुमितौ व्याप्तिविषयकत्वमाचार्यमते स्वरससिद्धमिति तत्
त्रैष्ठार्यन्तेरसंभवादिति चेत्। अत्र केचित्। व्याप्तिर्नानाविधतया विनिगमनाविरहेण नानाविधव्याप्तिविशिष्ट
हेतुज्ञानानिश्चयानामेवानुमितिहेतुत्वस्यावश्यकत्वं तथा च आचार्यमते अनुमितौ व्याप्तिभानानां
गीकारे वह्निव्याप्त्यभाववद्वृत्तित्वरूपव्याप्त्यवगाहिपरामर्शे वह्निमदन्योन्याभाववदवृत्तित्वरूपव्याप्त्यवगा
हिपरामर्शे धूमोऽयं धूमवान्पर्वतो वह्निमानित्यनुमितेः स्वीकारे तेषां परस्परं व्यभिचारेण वह्न्यनुमितिं प्रति
धूमपरामर्शहेतुतायां निर्वक्तुमशक्यतया व्यनेन तद्व्याप्तिपरामर्शजन्यानुमितौ तद्व्याप्तिभानांगीकारस्या रा०प्र०
६

वच्छेदक इत्याहुः तदसत् लाघवेनानुमितिप्रति साध्यात्यन्ताभाववदवृत्तित्वरूपव्याप्त्यवगाहिपराम
र्शस्यैव हेतुत्वस्य कल्पनात् । लाघवं च जनकतावच्छेदकशरीरस्य । तथा हि । अनुमितिप्रति साध्याभाववदवृ
त्तित्वरूपव्याप्त्यवगाहिपरामर्शहेतुतामते द्रव्याभाववदवृत्तिधूमवान्पर्वत इत्यादिपरामर्शात् समवायसंबं
धावच्छिन्नवह्न्यभाववदवृत्तित्वावगाहिपरामर्शाच्च संयोगसंसर्गकपर्वतो वह्निमानित्यनुमितिवारणाय पर्वतो
दृश्यकसंयोगसंसर्गकवह्निविधेयकानुमितिप्रति समवायसंबंधावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपि
तसंयोगसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितासंबंधावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितत्वाभावप्रकारतानिरूपितत्वाधिक
रणप्रकारतानिरूपितवृत्तित्वप्रकारतानिरूपितत्वाभावप्रकारतानिरूपितधूमप्रकारतानिरूपितपर्वतविशे
ष्यताशालिनिश्चयत्वेन हेतुत्वमावश्यकं अनुमितिप्रति साध्यवदन्यावृत्तित्वावगाहिपरामर्शस्य हे
तुतामते वद्रव्यवदन्यावृत्तिधूमवान्पर्वत इत्यादिपरामर्शात् समवायसंबंधावच्छिन्नवह्निनिष्ठप्रतियोगिता
वच्छेदकताकभेदाधिकरणावृत्तित्वावगाहिपरामर्शात् संयोगसंसर्गकपर्वतो वह्निमानित्याकारकानुमि

७ तिवाररणायसंयोगसंसर्गकपर्वतोद्देश्यकवह्निविधेयकानुमितिंप्रतिसमवायसंबंधावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठाव
च्छेदकतानिरूपितसंयोगसंबंधावच्छिन्नवह्निनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितासंबंधावच्छिन्नप्रकारता
निरूपि[illegible]प्रकारतानिरूपिताधिकरणानिष्ठप्रकारतानिरूपितह्रदत्वप्रकारतानिरूपितस्वभावप्र
कारतानिरूपितधूमप्रकारतानिरूपितपर्वतविशेष्यताशालिनिश्चयत्वेनैवहेतुत्वमित्यस्मन्याभावघटितव्या
प्यवगाहिपरामर्शांशस्यहेतुतामते एकावच्छेदकत्वांशस्य एकानिरूपितत्वांशस्य निवेशाधिक्ये नत्वनुमितिज
नकतावच्छेदकशरीराधिक्यस्य स्यावश्यकतयातदपेक्षयास्वस्वताभावघटितोपदर्शितव्याप्त्यवगाहिपरा
मर्शस्यैवानुमितिहेतुत्वे तज्जनकतावच्छेदकशरीरलाघवस्य स्फुटत्वाद्द्वित्वादिकावार्यमनेनैवानुमि
तौव्याप्तिविषयकतायामुपदर्शितापत्तिः स्वव्याप्तेर्हेतुमात्रसंपादिकेतिध्येयं। केचित्तु अत्रानुमितौ व्याप्तिविषय
ताभ्युपगमेऽनुमितिप्रतिपरामर्शस्य स्वातंत्र्येण हेतुत्वकल्पनमेवलाघवं। तथाहि व्याप्यवापमतेवह्निव्याप्य राम०
धूमवान्पर्वतोवह्निमानित्याद्यनुमितेर्वह्निव्याप्यधूमविशिष्टपर्वतत्वविशिष्टवह्न्यादिवैशिष्ट्यावगाहित्व ७

याविशिष्टे वैशिष्ट्यमिति रीत्या विषयताशालिबुद्धिं प्रति च विशेष्यतावच्छेदकप्रकारकनिश्चयस्य हेतुत्वेन तत्र वि
शेष्यतावच्छेदकप्रकारकज्ञानविधया वह्निव्याप्यधूमप्रकारकनिश्चयस्यावश्यमपेक्षणीयतया धूमपरामर्श
शून्यकाले तथाविधानुमितेरुत्पत्त्यभावात् स्वानुमितिप्रति धूमपरामर्शादेः स्वातंत्र्येण हेतुत्वाकल्पनेन वह्निव्याप्य
धूमवान् पर्वत इत्यादिपरामर्शकाले वह्निव्याप्यधूमवान् पर्वतो घटवानित्यनुमित्यापत्तेः वह्निव्याप्यधूमवान् पर्व
त इत्यादिविशेष्यतावच्छेदकप्रकारकनिश्चयस्य वह्निव्याप्यधूमनिष्ठप्रकारतानिरूपितपर्वतत्वावच्छिन्नवि
ष्यत्वाभिन्नवह्निव्याप्यधूमावच्छिन्नविशेष्यताशालिबुद्धित्वावच्छिन्नं प्रति हेतुत्वे न तस्याश्चापि तत्कार्यतावच्छे
दकाक्रान्तत्वादिति। न च वह्निव्याप्यधूमवान् पर्वतो घटवानित्यनुमित्यादेः कस्यापि तत्कार्यतानवच्छेदकतया त
दानीं तदवच्छिन्नोत्पत्तेरसंभवः वह्निव्याप्यधूमनिष्ठप्रकारतानिरूपितपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यत्वाभिन्नवह्निव्या
प्यधूमावच्छिन्नविशेष्यताशालिबुद्धित्वावच्छिन्नं प्रति इष्टमेव तदा वह्निव्याप्यधूमवान् पर्वतो वह्निमानित्यनुमि
तेरेवोत्पत्तेरिति वाच्यं वह्निव्याप्यधूमवान् पर्वतो घटवानित्यनुमितिं प्रति सिसाधयिषाभावविशिष्टवह्निव्याप्य

८ ९

धूमवान्पर्वतो घटवानिति सिद्ध्यभावस्य हेतुत्वेन तदानीं सिद्ध्यभावरूपकारणाबलात्तथाविधानुमित्याप
त्तिर्दुरुद्धरैवेति । नचाचार्यमते तादृशानुमितेरप्रसिद्ध्या तथाविधानुमितिं प्रति तथाविधसिद्ध्यभावस्य हेतुत्वक
ल्पनमप्यसंभवदुक्तिकमिति वाच्यं । तन्मते तादृशानुमितेरप्रसिद्ध्या तथाविधानुमितिं प्रति तथाविधसिद्ध्यभाव
स्यस्य हेतुत्वेपि वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतो घटव्याप्यवानिति परामर्शकाले वह्निव्याप्यधूमवान् घटव्याप्यवान्पर्व
तो घटवानित्यनुमितेः प्रसिद्धतया वह्निव्याप्यधूमातिरिक्तघटव्याप्यातिरिक्तपर्वतत्वातिरिक्तधर्मानवच्छिन्नविशे
ष्यतानिरूपितघटनिष्ठविधेयताशाल्यनुमितित्वावच्छिन्नं प्रति तथाविधानुमितिविषयकेच्छाभावविशिष्ट
वह्निव्याप्यधूमवान् घटव्याप्यवान्पर्वतो घटवानित्यादिसिद्ध्यभावस्यावश्यं हेतुत्वपातद्बलात्तद्वह्निव्याप्य
धूमवान्पर्वत इति परामर्शकाले तद्धर्मवत्त्वापन्नौ क्रियमाणायां तादृशानुमित्यापत्तेर्वक्तुमशक्यत्वात् । न
च तादृशसिद्ध्यभावस्य वह्निव्याप्यधूमावच्छिन्नघटव्याप्यावच्छिन्नपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितघ
टविधेयताशाल्यनुमितित्वमेव कार्यतावच्छेदकमस्तु किमुपदर्शितविशिष्टाभावघटितधर्मस्य कार्यतावच्छे

दकत्वेनेति तादृशानुमितेस्सदनाक्रान्ततयातदानापत्तिः व्यानादृशानुमितित्वावच्छिन्नस्याप्यापत्तिः तादृश
ज्ञानोपयोगि वह्निव्याप्यधूमवान् घटव्याप्यवान् पर्वत इति विशेष्यतावच्छेदकप्रकारकनिश्चयाभावो हि तिका
ऽलं तथा सति तथाविधसिद्धिकाले घटव्याप्यवान् वह्निव्याप्यधूमवान् घटव्याप्यवान् पर्वतो घटवानित्याधि
कविषयिताया अनुमितेस्स्यात् तथाविधविशिष्टमिभावघटितधर्मस्यासिद्ध्यभावर्यतावच्छेदकत्वस्याव
श्यकत्वात् इति चेन्न वह्निव्याप्यधूमवान् घटव्याप्यवान् पर्वतो घटवानित्यतादृशसिद्ध्यभावेन फलजननेन व
ह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतो घटव्याप्यवानित्यादिपरामर्शस्य सहकारित्वकल्पनात् वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वत इ
त्येतादृशपरामर्शकाले तथाविधासिद्ध्यभावबलात् तादृशानुमित्यापत्तेरसंभवात् अनुमितौ व्याप्तिविषयतान
भ्युपगमे तु तस्या धूमादिविशिष्टेतरवैशिष्ट्यावगाहितया तत्र च धूमवान्पर्वत इत्यादिज्ञानस्य विशेष्यता
वच्छेदकनिर्णयविधया स्वपेक्षितत्तया वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वत इति परामर्शस्यकालीन धूमवान्पर्वत
इति निर्णायिकाले धूमवान्पर्वतो वह्निमानित्याद्यनुमित्यापत्ते दुर्वारत्वाद् अनुमितौ व्याप्तिविषयकत्वमावा

६ र्येमनेनिर्दुष्टमित्याहुः तदसत्। तथाहि विशेष्यतावच्छेदकप्रकारकनिर्णयस्य कार्यतावच्छेदकं न विशिष्ट
वैशिष्ट्यावगाहिज्ञानत्वं तथाविधानुभवत्वं वा आद्ये घटस्मृतौ व्यभिचारात् द्वितीये नित्यसाधारण्यात्। न च
१ जन्यत्वं तत्कार्यतावच्छेदककोटौ निवेशनीयमिति वाच्यं जन्यत्वस्य ध्वंसप्रतियोगित्वप्रागभावप्रतियो
गित्वकालिकसंबंधेन घटत्वादिमत्त्वभेदेन बहुविधतया तेषां विनिगमनाविरहेण निवेशने नानाकार्य
कारणभावानन्त्यप्रसंगात्। किं तु विशेष्यतावच्छेदकप्रकारकनिर्णयकार्यतावच्छेदककोटिप्रविष्टत
यार्थ ईश्वरप्रत्यक्षादिव्यावृत्तजन्यस्मृत्यादिमत्त्वसाधारणीमेकां जातिं स्वीकृत्य सैव तत्कार्यतावच्छेदिकांगी
कार्या। एवं वायवार्यमते वह्निव्याप्यधूमप्रकारकनिर्णयपर्वतविशेष्यतावच्छेदकनिर्णयकार्यतावच्छेदका
नाक्रान्ततया तथाविधानुमितेर्धूमे परामर्शोत्पत्तिकालेऽप्युत्पत्तिवारणाय अनुमितिं प्रति धूमपरामर्शस्य
स्वातन्त्र्येण हेतुत्वकल्पनमावश्यकमेवेति तन्मतेऽप्यनुमितौ व्याप्तिविषयताभ्युपगमे उपदर्शितलाघवा राम०
वकाश इति। अत्रेदं समाधानमाकलयामः नित्यवृत्तिधर्मस्य कार्यतावच्छेदकत्वे सत्ताविरहात् विशिष्ट ६

वैशिष्ट्यविषयताशालित्वानुभवत्वमेव विशेष्यतावच्छेदकप्रकारकनिर्णयकार्यतावच्छेदकमुच्यते तथा
कस्याचार्यमते व्याप्तिविषयताभ्युपगमे तु पद्दर्शितलाघवं निष्प्रत्यूहमेवेति । ननु भित्त्यवच्छिन्नतस्य कार्य
तावच्छेदकत्वे कारणतानुपपत्तिः तद्घटादिकारणत्वं हि यदिच्छन्नान्यथासिद्धकारणत्वं हि यदिच्छन्नान्यथासि
द्धत्वसति कार्यव्यवहितपूर्वक्षणावच्छिन्नकार्याधिकरणवृत्त्यभावप्रतियोगितानवच्छेदकधर्मवत्त्वं तद्‌क
घटरूपकार्याधिकरणव्यवहितपूर्वक्षणावच्छेदेनापरघटरूपकार्याधिकरणे दण्डाभावसत्त्वात् । घटं प्रति
दण्डत्वेन हेतुतायामनुपपत्तिः तस्मात्कार्यतावच्छेदकावच्छिन्नयावद्व्यक्त्यक्षणावच्छेदेनापरपटरूपका
र्याधिकरणे दण्डाभावसत्त्वात् पटं प्रति दण्डत्वेन हेतुतायामनुपपत्तिः तस्मात्कार्यतावच्छेदकावच्छे
देन यावतीस्तत्तद्व्यक्तित्वेन धृत्वा समस्ततदव्यवहितपूर्वक्षणावच्छिन्नतद्व्यक्त्यधिकरणवृत्तित्वावच्छिन्नप्रतियोगिताभावप्रति
योगितानवच्छेदकधर्मवत्त्वमेव कारणत्वम् । तथा च निरुक्तनिधर्मस्य कार्यतावच्छेदकत्वे नित्यव्याप्ते
रपि तत्तद्व्यक्तीनां ततः पातिनयात तद्व्यवहितपूर्वक्षणाप्रसिद्धेः प्रकृते कारणत्वानुपपत्तिरिति चेन्न ।

१०
10

कार्यतावच्छेदककारणतावच्छेदकभेदेनकारणताया भिन्नत्वात् । पत्रनित्यवृत्तिधर्मः कार्यतावच्छेदकः
तत्रनित्यस्यव्यक्तितिरिक्तव्यक्तीनामेवतत्तद्व्यक्तित्वेननिवेशान्नानुपपत्तिः । अधोधीतिकेचित्तन्न अनुमितिप्रति
परामर्शस्यस्वातंत्र्येणहेतुत्वेएकपर्वतविशेष्यकवह्निव्याप्यवत्तानिर्णयात्पर्वतांतरेविशेष्यकव
ह्निविधेयकानुमित्यापत्तेः विशिष्टवैशिष्ट्यबुद्धौविशेष्यतावच्छेदकप्रकारकनिर्णयस्यधर्मिविशे
षणतंत्रभावेहेतुत्वकल्पकल्पनेननोपदर्शितापत्तिवारणसंभवादितिधर्मिविशेषणतंत्रभावस्या
नुमितिंप्रतिस्वातंत्र्येणहेतुत्वकल्पनावश्यकत्वेऽलम्नुमितौव्याप्तितदाश्रयसत्ताकपर्वतेवह्नि
व्याप्यधूमपरामर्शात्पर्वतांतरेवह्निविधेयकानुमितिर्नजायतेइतिकेनापिरीत्यनेनतद्वारणार्थं
धर्मिविशेषणतंत्रभावस्यानुमितिपरामर्शयोः स्वतंत्रहेतुहेतुमद्भावः कल्पनीयः भवतुवात
थानुभवात्तथापिविशिष्टवैशिष्ट्यबोधविशेष्यतावच्छेदकप्रकारनिर्णययोरेवधर्मिविशेषणतंत्रभा राम०
वकार्यकारणभावकल्पनेनेवोपदर्शितवारणसंभवादनुमितिंप्रतिपरामर्शस्यस्वतंत्रहेतुत्वक १०

ल्पनानिरर्थकैवेति। न च तथा सति एकपर्वतविशेष्यकवह्निव्याप्यवत्तानिर्णयात् पर्वतांतरविशेष्या
कविशिष्टवैशिष्ट्यबोधानुदयप्रसंग इति वाच्यं इष्टापत्तेरनुभवस्य शपथनिर्णेयत्वात्॥ यत्तु पर्वतत्वसामा
नाधिकरण्येन वह्निव्याप्यवत्तानिर्णयादवच्छेदकावच्छेदेन तथाविधविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिबोधव
त्त्वसिद्ध्यभावादिबलात्पर्वतत्वावच्छेदेन वह्निविधेयकानुमितेरस्यापत्तेरिति तत्रावच्छेदकावच्छेदेनानु
मितिं प्रति अवच्छेदकावच्छेदेन परामर्शस्य स्वातंत्र्येण हेतुत्वकल्पनमावश्यकमिति किंतु तत्रानुमितौ
व्याप्तिविषयमेतितत्तदसत् सिद्ध्यभावेन तथाविधानुमितिजननेप्युक्तसंयोगसंबंधघटितवह्निव्यापकता
वगाहिपरामर्शयोरन्यतरस्य सहकारित्वकल्पनेन तदानीमवच्छेदकावच्छेदेन स्वावच्छिन्नसंयोगसंसर्गा
के हेतुमत्तावगाहिपरामर्शत्वावच्छिन्नसंयोगसंबंधघटितवह्निव्यापकतावगाहिवह्न्यनुमित्यापत्तिवा
रणासंभवात्तत्र यानुमितिं प्रति परामर्शस्य स्वातंत्र्येण हेतुत्वाकल्पने अनुमितौ विधेयतानुपप
त्तिर्विशेष्यतावच्छेदकनिर्णायकायेतावच्छेदककोटौ विधेयतायामनिवेशादिति चेन्न॥ सिषाधयिषाविर

११ द्दविशिष्टसिध्यभावस्यकार्यतावच्छेदकत्वात्‌विधेयतायाअनुमितौविधेयताशालित्वोपगमेतेःसिध्यभावका
र्य्यतावच्छेदककोटौतुविधेयतानिवेशस्यावश्यकः अन्यथापर्वतोवह्निमानित्येताहृशसिद्धिकालेवह्निध
॥ र्म्मितावच्छेदकीकृत्यपर्वतविधेयकानुमित्यनुपपत्तेरितिध्याताकुः। आचार्यमतेऽप्यनुमितौव्याप्तिविषय
तानभ्युपगमेऽपिविशिष्टवैशिष्ट्यमितिरीत्यावह्निव्याप्यधूमपर्वतत्वोभयधर्मितावच्छेदकीकृत्यवह्निव्याप्य
धूमप्रकारकात्‌वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतोवह्निव्याप्यधूमवान्इत्याकारकपरामर्शान्‌वह्निव्याप्यधूम
वान्पर्वतोवह्निमानित्यनुमितिर्निर्वाह्यपत्तस्यानुमानंप्रतिस्वातंत्र्येणहेतुत्वकल्पनेगौरवंतदनभ्युप
गमेतुतदापिद्वपर्वतत्वधर्मितावच्छेदककवह्निव्याप्यधूमपरामर्शस्यावश्यकत्वात्‌तन्मात्रात्‌ततोवह्नि
व्याप्यधूमवान्पर्वतोवह्निमानित्यनुमितिनिर्वाहेनयाविषयपरामर्शस्यस्वतंत्रहेतुत्वंनकल्प्यतइतिस्वा
ववाद्‌अनुमितौव्याप्तिविषयत्वासिद्धिः नवतयाविधपरामर्शदशायामाचार्यमतेऽपिवह्निव्याप्यधूमवा रा०म०
न्पर्वतोवह्निमानित्यनुमितिस्वीकारेविनापरामर्शमतावैलक्षण्यापत्तिरितिवाच्यंतेनरूपेणतदभावा ११

त्त।केचित्तुस्वनुमितौव्याप्तिविषयतानम्युपगमेवह्निव्याप्यालोकवान्पर्वतइत्यादिपरामर्शकाले
वह्निव्याप्यधूमवत्पर्वतोमाविनाभाववानित्यादौतत्त्वाधदशायांवह्निव्याप्यधूमपर्वतत्वोभयंधर्मितावच्छे
दकीकृत्यवह्निविधेयकानुमित्त्युपपत्तयेतथाविधानुमितित्वावच्छिन्नप्रतितथाविधेतरवाधस्यस्वातं
त्र्येणहेतुत्वकल्पनेगौरवंतदंगीकारेतथाविधेतत्त्वाधदशायांपर्वतविशेष्यकवह्निव्याप्यधूमप्रकारकनिर्श्च
यात्मकपकत्वात्ततएवतथाविधानुमित्युत्पत्तेः तथाविधेतरवाधस्यानुमितिंप्रतिस्वतंत्रहेतुत्वाकल्पनप्रसक्त
त्वाद्यमस्तत्तमेवसाज्ज्ञः तदसत्। स्वनुमितिंप्रतिपक्षमुख्यविशेष्यकपरामर्शस्यैवहेतुतयास्वनुमितौव्या
प्तिविषयताभ्युपगमेपितथाविधानुमितिंप्रतितथाविधेतरवाधस्यस्वातंत्र्येणहेतुत्वकल्पनप्रावश्यक
मेवनचानुमितिजनकतावच्छेदककोटौमुख्यविशेष्यतायानिवेशेप्रयोजनाविरहइतिवाच्यंतथासत्यनु
मितिजनकतावच्छेदककोटौवह्निव्याप्यधूमवत्पर्वतत्वानयंदेशइत्याप्रतताहार्यनिर्णयकालीनातत्त्वाद्याहिताद्यवच्छिन्नत्वाव
च्छिन्नप्रतियोगितिताकभेदकूटस्यानिवेशनत्वाधवसमवानतनवोचार्यमतेपक्षमुख्यविशेष्यकपरामर्शस्य

१२ 12

नुमितिहेतुत्वेनुपदर्शितेनेतरबाधानां चानुमितिप्रतिबन्धकत्वात्तत्र हेतुत्वकल्पनाधिक्येन लाघवसंभवः इति वा
च्योऽस्त्वनुमितिजनकतावच्छेदककोटावनन्तर्भावितत्वाविच्छिन्नप्रतियोगिताकभेदकूटनिवेशे ध्यो विशे
षणाविशिष्टभावे विनिवामनाविरहे राश्वनन्तकार्यकारणभावलाघुत्वात्कारणतावच्छेदकगौरवाध
तये भयानथा विधेरबाधानां किंयतामनुमितिं प्रति स्वातन्त्र्येण हेतुत्वकल्पनमेवोचितमिति चेत् तद्वयाकानु
मानेविधिविरहियन्न धर्मिवैशिष्ट्यपर्यन्तमुख्यविशेष्यकपरामर्शस्यैवास्त्वनुमितिहेतुमुक्तसिस्मयिसंगच्छते।
स्वसम्यात्तादृशान्यविरोधस्य ब्रह्मणोऽपि तु: समावेयत्वादिति न किंचिदेतत्।। केचित्तु आचार्यमतेऽनुमि
तौ व्याप्तिविषयतास्वीकारेपि लिङ्गपरामर्शजन्यानुमितिप्रतिअनुमित्साविरहविशिष्टायाः प्रत्यक्षेण
विशिष्टायाः वह्निव्याप्याभाववान्पर्वतो घटवान्इत्येतादृशविशिष्टवैशिष्ट्यबाधात्मकप्रत्यक्षसा
मग्र्याः प्रतिबन्धकत्वाकल्पनेन लाघवसंभवात्पर्वतो घटवानित्यादिविशिष्टवैशिष्ट्यबोधात्मकप्रत्यक्ष राम०
सामग्र्याप्रतिबन्धकत्वाकल्पनेन लाघवसंभवाभवात् तादृशसामग्रीकाले वह्निव्याप्याभाववान्पर्वत इति १२

निर्रोपस्यविशेषतावच्छेदकप्रकारकनिर्रोपविषयाया आवश्यकत्वेन तदा वह्निव्याप्यधूमप्रकारकपर्वतवि
शेष्यकज्ञानप्रतिबंधकीभूतबाधनिर्रोपत्वात्तद्भूलादेस्तथाविधानुमित्यापत्तेर्वारणासंभवात्तथाविधा
नुमितिं प्रति तथाविधप्रत्यक्षसामग्र्याः प्रतिबंधकत्वकल्पनं प्रयोजनविरहेण लाघवसंभवात् अनुमि
तौ व्याप्तिविषयतायाः अनभ्युपगमे तु वह्निव्याप्याभाववान् । इति ज्ञानस्य धूमवान्पर्वतो वह्निमानिति
ज्ञानाप्रतिबंधकतया तथाविधसामग्रीकाले तथाविधानुमित्यापत्तेः प्रकारांतरेण वारणासंभवात् धूमवा
न्पर्वतो वह्निमानित्यनुमितिं प्रति तथाविधसामग्र्याः प्रतिबंधकत्वकल्पनमावश्यकमिति गौरवात् आचार्य
मते अनुमितौ व्याप्तिविषयतास्वीकारः आवश्यक इत्याहुः तदसत् अनुमितौ व्याप्तिविषयतानभ्युपगमे
पि धूमवान्पर्वतो वह्निमानित्यनुमितिं प्रति तथाविधसामग्र्याः स्वतंत्रप्रतिबंधकत्वाकल्पनेनानुमितौ व्या
प्तिविषयताभ्युपगमे पूर्वोपदर्शितलाघवस्यासंभवात् ॥ तथा हि अनुमितौ व्याप्तिविषयताभ्युपगमे पि व
ह्निव्याप्यधूमवान् इत्याकारकपरामर्शादिजन्यानुमितौ अवश्यं तथाविधसामग्र्याः प्रतिबंधकत्वं कल्प

१३ नीयं॥ अन्यथा तादृशसामग्रीकाले तथाविधानुमित्यापत्तेर्दुर्वारत्वात् एवं चानुमितौ तदनभ्युपगमेपि तत्र त
दृशसामग्र्याः प्रतिबंधकत्वे कल्पनीये द्रव्यत्वादिधर्मितावच्छेदकमनिवेश्य धूमनिष्ठप्रकारतानिरूपितधर्
13 मितावच्छेदकतासंबंधेन वह्निविधेयकानुमितिप्रतिबंधीयानुमितिनिष्ठविशेष्यतानिरूपितविशेष्यकत्वप्र
कारतानिरूपितावच्छिन्नत्वप्रकारतानिरूपितप्रकारतासंबंधेनावच्छिन्नप्रतियोगिताकेच्छाभावविशिष्टप्र
त्यक्षेच्छा विशिष्टतथाविधप्रत्यक्षसामग्र्याः प्रतिबंधकत्वकल्पनेपि वह्नित्वप्रत्यक्षसामग्रीकाले धूमवान्पर्वतो
वह्निमानितिमनुमितिवारणासंभवात् तथाविधानुमितिप्रति तथाविधप्रत्यक्षसामग्र्याः प्रतिबंधकत्वं स्वा
तंत्र्येणानकल्पतइति कुर्गौरवावकाशः तथैव तथाविधप्रत्यक्षसामग्र्याः तत्कारणविशिष्टविशेष्यतावच्छेद
कप्रकारकनिरायात्मिकाप्प्यायाः अभावस्य पर्वतादौ संबंधासत्वेनेतत्सामग्रीकालेपि पर्वतत्वादौ तदभा
वसत्वात्। विशेष्यकतावच्छेदकतासंबंधेन वह्निविधेयकानुमित्यापत्तिर्दुर्वारैति वाच्यं तत्रैककालीनस्वसं राम०
बंधेन तथाविधसामग्र्याः प्रतिबंधकत्वकल्पनात् तत्रैकमुहूर्तीयानुमितिसामग्रीकाले पुरुषांतरीय १३

तथाविधप्रत्यक्षसामग्रीकालेनतत्पुरुषस्यानुमित्यनुत्पत्तिरितिवाच्यं।ततत्पुरुषीयत्वंनिवेश्यप्रति
बध्यप्रतिबंधकत्वावकल्पनात्‌नैवगौरवावकाशः तत्तत्पुरुषीयत्वादेरपिपक्षमितावच्छेदकतयात्रात्म
नित्रमासीतकल्पनेपिपुरुषभेदेनत्कार्यकारणभावद्वाहुल्यस्यावश्यकत्वात्॥सर्वतत्वादिभेदेनप्रतिब
ध्यप्रतिबंधकभावकल्पनायांपुनराधिक्यादिति॥अपरेतु॥अनुमितौव्याप्तिविषयत्वानभ्युपगमेतेजोव्या
प्यधूमवान्पर्वतइत्यादिपरामर्शकालेवह्निभिन्नतेजोभाववान्पर्वतइत्यादौतरवाधदशायामपिधूमवत्वा
त्पर्वतोवह्निमानित्यनुमित्युत्पत्त्यापत्तेःतत्रैवव्यभिचारेराधूमवान्पर्वतोवह्निमानितिमितिंप्रतिधूमपरामर्श
स्यहेतुताभावप्रसंगः अनुमितौव्याप्तिविषयत्वाभ्युपगमेतुवह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतोवह्निमानइ
त्याद्यनुमितिंप्रतिधूमपरामर्शस्यहेतुतयातेजोव्याप्यधूमवान्पर्वतइत्यादिपरामर्शकालीनतथाविधेत
रवाधजन्यतेजोव्याप्यधूमवान्पर्वतोवह्निमानित्याद्यनुमितेधूमपरामर्शकार्यतावच्छेदकाक्रांततया
व्यभिचाराभावेनउपदर्शितवाधकाभावादिति॥नचतथाविधपरामर्शकालीनतथाविधेतरवाधवल

१४ 15 द्वह्नित्वावच्छिन्नविधेयकानुमितिसंदेवानुमितौव्याप्तिविषयतानभ्युपगमेऽस्मद्दर्शितदोषसंभवस्तदेवनकिं
तुल्यवदनुमितौव्यापकतावच्छेदकरूपेणैव।वचविधेयभानानुपगमेनतन्नतेजस्त्वरूपेणैववह्निविधेयकानुमितेरंगी
कारादितिवाच्यं॥ तथाविधपरामर्शकालीनतादृशेतरबाधजन्यानुमितिवृत्तरंपर्वतोवह्निमान्नवेतिसंशया
भावस्यानुभवसिद्धत्वात्तत्सत्त्वात्पर्यमेवशंपतत्रवह्नित्वादिरूपेणावह्निविधेयकानुमितेरवश्यमंगीकार्यत्वा
त्॥ नचतथासति उपदर्शितनियमभंगापत्तिरितिवाच्यं लाघवतानेतरबाधातिरिक्तस्थलेतथाविधेयमभ्युप
गमात् अत एव व्यापकतावच्छेदकमपिरूपं लाघवादितानवच्छिन्नानुमितौभासतइतिप्रवादोपिसंगच्छते
तथाचानुमितौव्याप्तिविषयतायामुपदर्शितयुक्तिर्निराबाधैव॥ परंतुतथाविधस्थलेबाधजन्यानुमितौचपर्व
तेवह्नित्वस्यैवतेजस्त्वस्यापि भानांगीकारात्॥ तत्रतेजस्त्वस्यैवविधेयतावच्छेदकत्वस्वीकृतेः॥ ननुवह्नित्वे
नानुमितौव्यापकतावच्छेदकत्वेनगृहीतस्यधर्मस्यविधेयतावच्छेदकत्वनियमात् तथाचधूमपरामर्शज राम०
यतावच्छेदककोटौवह्नित्वावच्छिन्नविधेयतानिवेशनेनैवतथाविधानुमितौव्यभिचारवारणासंभवात्तस्य १४

नुमितौ व्याप्तिविषयत्वं निर्युक्तिकमेवेति तदसत् अत्र तथाविधेतरबाधज्ञस्यानुमितौ तेजस्त्वस्येव वह्नित्व
स्यापि विधेयतावच्छेदकत्वे व्युत्पत्तिविरहात् अत्र तेजस्त्वविशिष्टवह्निव्याप्यवह्निमित्रं तेजोभाववत्पर्व
तकालीनं तेजोव्याप्यधूमवान्पर्वत इत्यादिपरामर्शस्यापि तेजस्त्वविशिष्टवह्निमान्पर्वत इत्यनुमितिप्रति
स्वातंत्र्येण हेतुत्वं न कल्प्यते तादृशपरामर्शकाले तथाविधेतरबाधकालीनतेजोव्याप्यधूमवान्पर्वत इ
त्याकारकपरामर्शत्वावच्छिन्नस्यावश्यकतया तद्बलाद्वह्नित्वतेजस्त्वोभयधर्मावच्छिन्नविधेयताका
नुमित्युत्पत्त्यैव तथाविधफलनिर्वाहात् ॥ यथाविधेतरबाधजमानुमितौ वह्नित्वस्य विधेयतानवच्छेदक
ताकानुमित्युत्पत्त्यैव तथाविधफलनिर्वाहात् ॥ यथाविधेतरबाधजमानुमितौ वह्नित्वस्य विधेयतानवच्छेदक
त्वे तु उपदर्शितपरामर्शकाले तदुभयावच्छिन्नविधेयताकानुमितेरानुभविकतया तन्निर्वाहार्थं उभयधर्मा
वच्छिन्नविधेयताकानुमितिं प्रति तथाविधपरामर्शस्य स्वतन्त्रहेतुत्वकल्पनस्यावश्यकतया गौरवस्य
व्रह्मनरापि दुर्वारत्वात् तथा चानुमितौ व्याप्तिविषयतानभ्युपगमे तथाविधेतरबाधजमानुमितेरप्रि

१५ मपरामर्शेजन्यतावच्छेदकवह्नित्वावच्छिन्नविधेयताकानुमितित्वरूपकार्यतावच्छेदकाक्रांततथाधूमपराम
15 र्शहेतुतायां तत्र व्यभिचारस्यावश्यकत्वात् तद्वारणार्थं अनुमितौ व्याप्तिविषयताभ्युपगमस्यावश्यकइ
तिनेवम् उद्वह्नित्वावच्छिन्नविधेयताशालिन्यनुमितित्वस्य वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वत इति परामर्शस्य कार्य
तावच्छेदकतया तथाविधेतरबाधतत्त्वानुमितौ व्यभिचारस्य दुर्वारत्वात् तद्वारणार्थं आचार्यमते अनुमि
तौ व्याप्तिविषयतांगीकारः समुक्तिकरातिनाहुः ॥ यत्तु अनुमितौ व्याप्तिविषयत्वा॥ भाववन्नवच्छिन्नसंयो
गसंसर्गीयस्ति व्यापकतावगाहिसंयोगसंसर्गकधूमवत्तावगाहिपरामर्शस्य हृदसंयोगसंबंधघटितवह्नि
व्यापकतावगाहि अवच्छिन्नसंसर्गकधूमवत्तावगाहिपरामर्शयोः परस्परकार्यकारणभावेन तयोः परस्प
रत्र मामितौ व्यभिचारदुर्वारः तथाविधपरामर्शव्यापकाकारकधूमप्रकारकपर्वतोद्देश्यकवह्निविधे
यकावच्छिन्नसंयोगसंसर्गकानुमितेरुत्पादनात् । न च मुद्दसंयोगसंसर्गघटितव्यापकतोतगाहि अवच्छि एम०
न्नसंयोगादिसंसर्गकधूमवत्तावगाहियेरामर्शात् वच्छेदकावच्छेदेनानुमितेरुक्तरूपायाः नरूपणमा १५

त्रानुपपत्तिरितिवाच्यं॥मिश्रैस्तत्सत्ताद्यस्त्ववच्छेदकावच्छेदेनत्वनुमितेरुपगमात्तन्मतेऽप्रदर्शितत्वेऽप
ग्यद्वयोरत्वात्स्वतएवानुमितिलक्षणासम्भमानुमितेरलक्ष्यत्वयहेयदिघसलियंपरामर्शात्क्षित्यादिपृ
थिव्यांसुद्धसम्भवायादिघटितगंधव्यापकतावगाहिगंधप्रागभावकालावच्छिन्नसमवायसंसर्गकगंधव
विधेयकभ्रमात्मकानुमितावतिव्याप्तिवारणायापिदीधितासंसगच्छते॥ स्वत्वन्यथातुल्यपुष्कलतादशपर
मर्शादप्यवच्छेदकावच्छेदेनतयाविधभ्रमानुमितेरनुदयात्तत्रातिव्याप्तिवारणार्थदीधितिकारस्ततयात्र
यासः प्राप्तसरएवस्यादिति॥ नचमूलेद्धसंयोगावच्छिन्नसंयोगोसंयोगत्वेननिवेश्यतयाविधानुमितिंप्रति
यद्दर्शितपरामर्शयोरेकरूपेराहत्वत्वात्तत्परस्पराभिचारावकाशइतिवाच्यं॥ स्ववच्छिन्नसंयोगसंबध
घटितताप्रामाण्यग्रहकालेस्त्रवच्छिन्नसंयोगसंसर्गघटितव्यापकतावगाहिपरामर्शदशायांत्वनाभि
त्यापत्तिवारणायपरन्तुद्धसंयोगसंसर्गघटितताप्रामाण्यग्रहकालेमूलेद्धसंयोगसंसर्गघटितव्यापकताव
गाहिपरामर्शादनुमित्यापत्तिवारणायचतथाविधप्रामाण्यग्रहाणामेकत्रोत्तेजकत्वेएकसंसर्गकव

१६ टिताभाभावारोपग्रहकाले: परसंबंधघटितव्यापकतावगाहिपरामर्शोदनुमितेरनुदयप्रसंगेन तेन तेषां वि
16 शिष्योतेजकत्वं स्वीकृत्यविशिष्यतथाविधपरामर्शयोः कारणत्वस्यवक्तव्यत्वात्तथाविधे दोषस्य
दुरुद्धरत्वात्॥ अनुमितौ व्याप्तिविषयतांगीकारे तु स्ववच्छिन्नसंयोगसंसर्गघटितव्यापकताघटितधूमव
गाहिपरामर्शस्य तथाविधव्याप्त्यवगाह्यनुमितिं प्रति हेतुत्वकल्पनेन धूमवद्संयोगसंबंधघटितव्याप
कताघटितव्याप्त्यवगाह्यवच्छिन्नसंयोगसंसर्गकधूमवत्ताज्ञानावगाहिपरामर्शस्य तथाविधव्याप्त्यवगा
ह्यनुमितिंप्रतिहेतुत्वकल्पनेन वतयोः परस्परजन्यानुमितौ न व्यभिचार इति सिद्धमनुमितौ व्याप्ति
विषयकत्वमिति॥ तदनौचित्यं॥ धूमवद्संयोगसंबंधघटितवह्निव्यापकतावगाह्यवच्छिन्नसंयोगसंब
धघटितधूमवत्तावगाहिपरामर्शात् संयोगावच्छिन्नत्वावच्छेदकीभूतपर्याप्तत्ववत्वोभयसंबंधेन पर्वतो वह्नि
व्यापकवह्निविधेयकानुमितेरुत्पाराभ्युपगमप्रमाणस्याऽएव मेकृतेः स्ववच्छेदकावच्छेदेनानुमितेः स्वस राम० 
पत्वात्तेन न स्ववच्छिन्नसंयोगघटितवह्निव्याप्यकतावगाहिपरामर्शहेतुताया व्यभिचारस्ववच्छिन्नेन्ना १६

ससर्गकवह्निविधेयानुमितेरुत्पादात् तथाविधानुमितिप्रतितितास्य हेतुत्वात् तथाचाचार्यमतेऽस्मन्नमि
तेऽव्याप्तिविषयतानभ्युपगमेऽपि यद्यदर्शितपरामर्शीयोः परस्परहेतुतायाय स्सरजमानुमितौ उपदर्शि
तरीत्या व्यभिचारवारणासंभवादित्यलं बहूक्तलत्वने नन्वनुस्वाचार्यमते पर्वतो वह्निमानित्यादिसिद्धेः प्र
तिबध्यतावच्छेदकं स्यादुर्वचत्वप्रसंगः तथाहि तस्याः प्रतिबध्यतावच्छेदकं न पर्वतत्ववह्नि प्रविशेष्यकव
ह्निविधेयकानुमितित्वं तथाविधासिद्धिकाले नीलपर्वतो वह्निमानित्यनुमितेरनुदयप्रसंगात्॥ नापि
पर्वतत्वातिरिक्तधर्मानवच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितवह्निनिष्ठविधेयताशालिन्यनुमितित्वं तस्याः प्रति
बध्यतावच्छेदकं। वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वत इत्यादिपरामर्शजन्यानुमितेरसंग्रहापत्तेः॥ तस्याः पर्वतत्वा
तिरिक्तवह्निव्याप्यधूमावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितवह्निविधेयताशालित्वेन तत्प्रतिबध्यतावच्छेदकाना
क्रान्तत्वात्॥ नापि वह्निव्याप्यधूमातिरिक्तपर्वतत्वातिरिक्तधर्मानवच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितवह्निनिष्ठ
विधेयताशालिन्यनुमितित्वं तथाविधसिद्धिप्रतिबध्यतावच्छेदकं वक्तव्यं तथा सति पर्वतो वह्निमा

१७ 17 नियमानित्यादिसिद्धिकाले वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतो वह्निव्याप्यधूमवानित्यादिपरामर्शेन तमवह्निव्या
प्यधूमवान्पर्वतो वह्निमानित्याद्यनुमितेरनुत्पत्त्यापत्तिराचार्यमते तेन तत्र चिंतामणिकारसंमतानुमि
तेरंगीकार्यत्वात्क्षितिरेवमेवं ।। आचार्यमते पर्वतो वह्निमानित्यादिसिद्धेः पर्वतत्वातिरिक्तधर्मानवच्छिन्नोद्दे
श्यतानिरूपितवह्निविषयताशालित्वानुमितित्वावच्छिन्नप्रतिप्रतिबंधकत्वाभ्युपगमात् ।। वह्निव्याप्यधू
मवान्पर्वत इत्यादिपरामर्शजन्यानुमितेरुद्देश्यतावच्छेदकत्वस्यमुद्दपक्षतत्वे एवांगीकारात्तत्तस्यानन्त
व्यतिवध्यतावच्छेदकानां कांतत्वप्रसंगः ।। वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतो वह्निव्याप्यधूमवानित्यादिपरा
मर्शजन्यानुमितेरुद्देश्यतावच्छेदकत्वस्य वह्निव्याप्यधूमेऽपि सत्त्वेन तस्याप्यपि न तथाविधासिद्धेप्र
तिवध्यतावच्छेदकानां कांतत्वप्रसंगश्चेति स्वाचार्यपत्तिनिगर्वेः ।। अत्र नैयायिकाः ।। वह्निव्याप्यधूमवान्प
र्वत इत्यादिपरामर्शात् वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतो वह्निमानित्यनुमितिस्वीकारे मानाभावः न च त रा०म०
स्मात्तथाविधानुमितिस्वीकारेऽमालिंगकपरामर्शजन्यानुमितौ व्यभिचारवारणाय धूमपरामर्शजन्य १७

तावच्छेदककोटौ स्वाव्यवहितोत्तरत्वं न निवेश्यत इति लाघवतर्कसहकृतमनुमानमेव प्रमाणमिति वाच्यं
स्वाव्यवहितोत्तरत्वादिसंबंधेन वह्निव्याप्यधूमप्रकारकपर्वतविशेष्यकनिश्चयविशिष्टानुमितिप्रति वह्निव्या
प्यधूमप्रकारकपर्वतविशेष्यकनिश्चयस्य हेतुत्वे कल्पनीये स्वानुमितित्वमनिवेश्य स्वाव्यवहितोत्तरक्षणो
त्पत्तिकत्वादिसंबंधघटितसामानाधिकरण्यसंबंधेन वह्निव्याप्यधूमप्रकारकनिर्णयविशिष्टयज्ज्ञानत्वं तद
वच्छिन्नं प्रति वह्निव्याप्यधूमप्रकारकपर्वतविशेष्यकनिश्चयत्वेन हेतुत्वे कल्पनेमदंतो वह्निव्याप्यधूमाभा
ववान् स्यादित्याद्यनुमितित्वावच्छिन्नं प्रति वह्निव्याप्यधूमवान् पर्वत इत्याकारकस्याघर्व्यतिरेकनिर्णयस्य स्वं
तंत्रेण हेतुत्वकल्पनेन विना मणिकारमते लाघवसंभवात्। अस्त्रावर्पमते तथाविधामतिंप्रति तथाविघा
यायव्यतिरेकनिर्णयस्य स्वातंत्र्येण हेतुत्वकल्पनस्यावश्यकतया चिंतामणिकारापेक्षया गौरवात् न वह्निव्या
प्यधूमवानयं पर्वत इत्यादिपरामर्शात् वह्निव्याप्यधूमवान् पर्वतो वह्निमानित्यनुमितिस्वीकारो निर्युक्ति
क एवेति। अत एव घटादिप्रत्यक्षप्रतिबंधकाभावानुमितिसामग्रीप्रतिबंधकतायां तदवच्छेदककोटौ वह्नि

१८ व्याप्यधूमवान्पर्वतस्स्यादितद्भावव्याप्यवत्तानिर्णयाभावानिवेशप्रयुक्तलाघवस्यापिसंभवः नचतत्प्रति
बंधकताविछेदककोटौतस्यानिवेशेवह्निव्याप्यवत्तानिर्णयकालीनतद्घभावानुमितिजनकपरामर्शादिसत्वद
शायांघटादिमत्त्वोत्पत्तौबाधकाभावेनतत्रतथाविधसामग्र्यभावस्यहेतुतायाव्यभिचारात्तथाविधक
ताविछेदककोटौवह्निव्याप्यवत्तानिर्णयाभावनिवेशस्यावश्यकतेतिवाच्यं॥ तत्रव्यभिचारवारणार्थंतथावि
धसामग्र्यभावतिवध्यताविछेदककोटौस्वाव्यवहितोत्तरह्रदोत्पत्तिकत्वादिसंबंधेनवह्निव्याप्यवत्तानिर्णयवि
शिष्टोपस्तद्भिन्नत्वस्यनिवेशात्वह्निव्याप्यवत्तानिर्णयकालेवघभावानुमितिजनकीभूततरकारणादशा
यायांदृशसामग्रीवत्वात्घटादिमत्त्वोत्पत्तिःतथाविधनिर्णयाभावादियाटितवघभावानुमितिसामग्रीका
लेपितादृशसामग्रीवत्वात्घटमत्त्वोत्पत्तिरितितुनाशंकनीयं॥ धूमपरामर्शाव्यवहितनरह्रदोत्पत्तिकानुमि
तिंप्रतिधूमपरामर्शस्यहेतुत्वेकल्पनीयेस्वाव्यवहितोत्तरह्रदोत्पत्तिकत्वादिसंबंधेनधूमपरामर्शस्यहेतुहि राम०
तोत्तरह्रदोत्पत्तिकत्वादिसंबंधेनधूमपरामर्शहेतुत्वकल्पनेनतथाविधनिर्णयाव्यवहितोत्तरोत्पत्तघटादिमत्व १८

हस्याश्रितत्वकामेतावच्छेदकाक्रांतत्वयातथाविधनिरोध्याभाववह्निमतोतरोमत्रघटादिमत्वस्य समासमीक्ष्येतथा
विधनिरोध्यस्यापिपितवेशेनवह्निव्याप्यवत्तानिरोधोभावादिघटितवघमावानुमितिसामग्रीदेशाद्यंतथाविध
निरोध्यादिघटितघटादिमत्वन्नसामग्र्यभावेनघटादिमत्वज्ञानायादनासंभवात्॥आचार्यमतेतुरयदर्शितसा
मग्रीप्रतिबंधकतामावह्निव्याप्यवत्तानिरोध्याभावमनिवेश्यव्यभिचारवारणार्थंतत्प्रतिबध्यतावच्छेदक
तैतानादृशनिरोध्यविशिष्टान्यत्वस्यनिवेशे उयदर्शितापत्तिरितिवत्प्रतिबध्यतावच्छेदककोटौतथाविधनिरोध
वैशिष्टान्यत्वमनिवेषावादिमत्वपत्तंप्रतितथाविधनिरोधाभावनिवेश्यवघमावानुमितिसामग्र्याःप्रतिबंध
कतत्कल्पनतैनसहेत्वरकारणानाविशेष्यविशेषणंभावेविनिगमनाविरहेयासामग्रीप्र[illegible]धकतावाहूल्य
प्रत्युक्तगौरवस्यगीकीरणीयेरपिपुःसमाधेयत्वादिति॥केचित्तुआचार्यमतेपिव्यभिचारवारणार्थंधूमपरा
मर्शाभाववह्नितोन्तरत्वस्याधूमपरामर्शजन्यतावच्छेदककोटौविवेशनस्यावश्यकतयाप्रसिद्धंतद्धूमपरामर्शजन्य
तावच्छेदककोटौत्वव्यवह्नितोन्तरत्वानिवेशमयुक्तत्वापदेतम्नथाहि॥आचार्यमतेपूर्वोपदर्शितयत्किंचिनिष्ट

१९ 19 विशेषतानिरूपितवह्निनिष्ठविधेयताकानुमितिं प्रति पर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितवह्निव्या
प्यधूमप्रकारताशालिनिर्णयत्वेन हेतुत्वं वक्तव्यं। तत्र निर्णयत्वेन पर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितधू
माभावादिप्रकारकताशून्यत्वे सति वह्निव्याप्यधूमप्रकारकज्ञानत्वं। तथा सति नीलपर्वतो धूमाभाव
वान्पर्वतो वह्निव्याप्यधूमवांश्चेति समूहालम्बनादनुमित्युत्पादप्रसंगः। न च पर्वतत्वातिरिक्तधर्मा
नवच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितधूमाभावप्रकारताशून्यत्वे सति तादृशधूमप्रकारताशालिज्ञानत्वमेव नि
र्णयत्वं वाच्यं। तथा सति नीलपर्वतो वह्निव्याप्यधूमवान्नवेति संशयात्तथाविधपर्वतो वह्निमानित्यनुमि
त्यापत्तेरिति शुद्धपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितधूमाभावप्रकारताशून्यत्वे सति शुद्धपर्वतत्वा
वच्छिन्नविशेष्यतानिरूपिततद्विधूमप्रकारताशालिज्ञानत्वमेव तथाविधनिर्णयत्वं वाच्यं तथा च
वह्निव्याप्यधूमवान्नीलपर्वत इत्यादिपरामर्शदशायां नीलोवसभावानस्त्यादिबाधबुद्धिसत्त्वे वह्नि राम०
व्याप्यधूमवान्पर्वतो वह्निमानित्यनुमित्युत्पत्त्यापत्तेः शुद्धपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूप्य १९

तद्धूमपरामर्शहेतुतयाव्यभिचारितितद्द्वारतार्थधूमपरामर्शजन्यतावच्छेदककोटावपिधूमपरामर्शो
व्यवहितोत्तरत्वमवश्यंनिवेशनीयंआचार्यमतेयोति।नचतदातथाविधानुमितेरनभ्युपगमेस्तोतिवि
रहइतिवाच्यंतत्रतथाविधानुमित्यनभ्युपगमेघटादिप्रसक्त्यंप्रेतिनीलपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यकवह्नि
विधेयकानुमितिसामग्रीप्रतिबंधकतामात्ररूवच्छेदककोटौनीलोवच्छ्रभावात्यादिबाधाभाव
निवेशनस्यावश्यकतयातेनसहरटकीभूतेतत्कारणतापांविशेष्यविशेषणाभावेविनिगमनाविर
हेणतथाविधसामग्रीप्रतिबंधमातिबंधकभावद्वाहूल्यस्यावश्यकत्वेनगौरवप्रसंगात्तथावि
धप्रतिबंधकतावच्छेदककोटौतादृशबाधाभावनिवेशावश्यकत्वंतुतथाधबाधकालीननीलपर्व
तोवह्निव्याप्यधूमवानित्यादिपरामर्शघटिततथाविधानुमितीरकारणघटितसामग्रीदशापात
न्मतेनुमितेरनुदयेनभिन्नविषयप्रत्यक्षस्येवोत्पत्तेःतत्रव्याभिचारावारणायैवउपदर्शितस्यलेतथा।।
विधानुमित्यनभ्युपगमतथाविधबाधकालीनोमद्दर्शितसामग्रीदशायांअनुमितेरुत्पत्याभिन्नविष

२० पकप्रसङ्गोत्पत्त्यभावेनव्यभिचारानवकाशात्तादृशसामग्रीप्रयोज्यत्वंबाधकतावच्छेदककोटौनीलत्वोपग्रहाभावाद्वा
न्नितिवाधाभावानिवेशेतत्वाविवक्षासंभवात्तादृशबाधकालेप्यनुमित्यनुपगमएवोचितमितिनचतथापिविधानु
मितिंप्रतिवह्निव्याप्यधूमप्रकारकतानिरूपितशुद्धपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यताशालिनिश्चयत्वेनहेतुत्वस्याक्रम
तयातदानतथाविधकारणाभावात्कथंतादृशानुमित्युत्पत्तिरितिवाच्यंपीतपर्वतोद्देश्यकवह्निविधेयकानु
मितौव्यभिचारवारणायनीलपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यताकवह्निव्याप्यधूमप्रकारकनिश्चयजन्यतावच्छेदकको
टौनीलत्वातिरिक्तपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यताभावातिरिक्तवह्निव्याप्यधूमातिरिक्तधूमत्वावच्छिन्नविशेष्यत
याःस्वरूपनिवेशनीयतयावह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतोवह्निमानित्यनुमितेरपिवह्निव्याप्यधूमवान्नीलपर्वत
इत्यादिपरामर्शतमतावच्छेदककोटौतथानुपदर्शितबाधकालेवह्निव्याप्यधूमप्रकारकपरामर्शजन्यता
वच्छेदककोटौविशेष्यतायांनीलपर्वतत्वावच्छिन्नत्वस्यानिवेशान्नतद्बलादुपदर्शितानुमित्युत्पत्तिसंभ राम०
वइतिवाच्यंतस्यकार्यतावच्छेदककोटौनिवेशेप्रयोजनाभावात्॥नचवह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतइतिपरामर्श २०

तत्पानुमितौ व्यभिचारवारणाय तज्जन्यतावच्छेदककोटौ तत्प्रनिवेशनमावश्यकमिति वाच्यं तादृशपराम
र्शजन्यतावच्छेदककोटौ तादृशपरामर्शव्यवहितोत्तरत्वनिवेशनेनैव व्यभिचारस्य वारणासंभवात् नन्वेवं सति
गौरवावकाश इति वाच्यं उपदर्शितसामग्न्याः प्रतिबध्यप्रतिबंधकभावकल्पनाबाहुल्यप्रयुक्तगौरवापेक्षया ता
दृशगौरवस्य स्वल्पत्वात्॥ ननु तथाविधबाधकालेऽपदर्शितामिति स्वाकारेऽपि वह्निव्याप्यधूमवान्नीलपर्व
त इत्यादिपरामर्शघटितसामग्नीप्रतिबंधकतावच्छेदककोटौ तथाविधबाधाभावनिवेशस्यावश्यकः त्वन्य
था नीलो न वह्निमानित्यादिबाधकाले पर्वतो वह्निमानिति सिद्धिः स्यैव वह्निव्याप्यधूमवान्नीलपर्वत इत्या
दिपरामर्शदशायां कस्याप्यनुमितेरनुदयेन घटादिप्रत्यक्षस्योत्पत्त्या तदनुत्पत्त्यापत्तेस्तथा च तथाविधबाध
काले तथाविधसिध्यसत्त्वे तादृशपरामर्शदशायां घटादिप्रत्यक्षवारणाय तथाविधबाधाभावमनिवेश्य पर्व
तो वह्निमानिति सिध्यभावं निवेश्य वह्निव्याप्यधूमवान्नीलपर्वत इत्यादिपरामर्शघटितसामग्न्याः घटप्रत्य
क्षं प्रति प्रतिबंधकत्वं न पुनस्तदानीमुपदर्शितानुमित्संगीकर्तृनपेक्षिक इति महागौरवावकाश इति चे

२१ त्रतदानींवन्हिव्याप्यधूमवान्नीलपर्वतवान्पर्वतइत्यादिपरामर्शत्वेनहेतुत्वंवह्निविधेयकानुमितिंप्रतिनक
स्यात्तदानींतत्रवह्निव्याप्यधूमप्रकारकनीलपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यकपरामर्शस्यावश्यकत्वात्तथात्वहूल
२१ द्वन्हिव्याप्यधूमवान्पर्वतोवह्निमानिमाकारकानुमित्सुत्वपर्वतेवह्निमनुमिनोमीमनुव्यवसायोपपत्तेः
वन्हिव्याप्यधूमवान्नीलपर्वतइत्यादिपरामर्शेनफलजननेतत्पाविधवाधाभावस्यसहकारित्वंस्वीकृत्य
तथाविधबाधकालीनतथाविधपरामर्शदशायांउपदर्शितानुमित्यनमुषाभेनुवह्निव्याप्यवधमावच
वन्नीलकालीनत्वविशिष्टतथाविधनीलपर्वतप्रकारकमुद्वपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यकपरामर्शोत्तरंपर्वते
वन्हिमनुमिनोमीत्यनुव्यवसायनिर्वाहार्थतस्मात्पर्वतोद्देश्यकवह्निविधेयकानुमितेरुत्पादस्यावश्य
कत्वात्तथापर्वतोद्देश्यकवह्निविधेयकानुमितिंप्रतितथाविधपरामर्शस्यस्वातंत्र्येणहेतुत्वंकल्प्यघय
दिप्रसंगंप्रतितथाविधपरामर्शादिघटितानुमितिसामग्र्याःस्वातंत्र्येणप्रतिबंधकत्वकल्पनंचाधिकमि राम०
तिमहागौरवावकाशः तस्मात्तथाविधबाधकालेवन्हिव्याप्यधूमवान्नीलपर्वतइतिपरामर्शोदशापा २१

वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतो । वह्निमानिति स्वानुमिति स्वीकारस्यायुक्तिकतया तत्र तथाविधानुमितिप्रतिमुद्ध
पर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यकवह्निव्याप्यधूमप्रकारकपरामर्शहेतुताया व्यभिचारवारणाय तज्जन्यतावच्छे
दककोटौ तदव्यवहितोत्तरत्वनिवेशस्यावश्यकतया लाघवानवकाशेनाचार्यमतेतथाविधपरामर्शात्
वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतो वह्निमानित्यनुमित्यनुपगमो निर्युक्तिक एवेत्याहुः ॥ तदसत् । वह्निव्याप्यवत्त्यभा
ववन्नीलकालीनवह्निव्याप्यधूमवन्नीलपर्वतवान्पर्वत इत्याकारकपरामर्शस्य वह्निव्याप्यवत्त्यभाववन्नी
लकालीनवह्निव्याप्यधूमवन्नीलपर्वतवान्पर्वतो वह्निमानित्यनुमितिं प्रतिस्वास्वातंत्र्येण हेतुत्वकल्पने
वह्निव्याप्यवत्त्यभावविशिष्टधूमवत्कालीनवह्निव्याप्यवत्त्यभाववन्नीलकालीनवह्निव्याप्यधूमवन्नीलपर्वत
वान्पर्वत इत्यादिपरामर्शस्य स्वातंत्र्येणानुमितिं प्रति हेतुताकल्पनप्रयुक्तलाघवमस्तु तथैव तदानीं वह्निव्या
प्यवत्त्यभाववन्नीलकालीनवह्निव्याप्यधूमवन्नीलपर्वतप्रकारकमुद्यपर्वतत्वविशेष्यकपरामर्शस्यावश्य
कतया तत्तुल्याद्वह्निव्याप्यवत्त्यभाववन्नीलकालीनवह्निव्याप्यधूमवन्नीलपर्वतवान्पर्वतो वह्निमानित्यन

२२

त्पात्तदा पर्वते वह्निमनुमिमोमीत्यनुव्यवसायादिति वीहेत्वनुमितिप्रतिपूर्वोपदर्शितपरामर्शस्य हेतुत्वे त्रै
राहेतुत्वकल्पने प्रयोजनाभावात्॥ तदानीं वह्निव्याप्यधूमप्रकारकनीलपर्वतविशेष्यकपरामर्शोत्पत्तौ व
ह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतो वह्निमानिमिति स्कृ न संभवयुक्तिकापि तथाविधानुमितिं प्रति प्रतिबंधकीभूतधूम
षान्नितो वह्न्यभावप्रकारकबाधबुद्धेसत्त्वादिति सर्वं टाघटादिप्रत्यक्षं प्रति वह्निव्याप्यवद्यभाववन्नील
कालीनवह्निव्याप्यधूमवन्नीलपर्वतप्रकारकपर्वतविशेष्यकपरामर्शादिघटितसामग्र्याः पृथक्प्रतिबंधक
त्वकल्पनेऽपि उपदर्शितपरामर्शादिघटितसामग्र्याः घटादिप्रत्यक्षप्रतिपृथक्प्रतिबंधकत्वाकल्पनप्रयुक्तला
घवमपि संभवति तथाविधपरामर्शकाले वह्निव्याप्यवद्यभाववन्नीलकालीनवह्निव्याप्यधूमवन्नीलपर्व
तवान्पर्वत इत्याकारकपरामर्शादिघटितसामग्र्या अवश्यकत्वात्तद्बलादेव तदानीं घटादिप्रत्यक्षोत्पत्त्यभावो
पपत्तेः तथा च नीलो वह्न्यभाववानित्यादिविधकालीनवह्निव्याप्यधूमवान्नीलपर्वत इत्यादिपरामर्शदशायां रप्म०
वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतो वह्निमानिति स्वीकारे लाघवाभावात् घटादिप्रत्यक्षं प्रति पर्वतो वह्निमानिति सि २२

भावघटितवह्निव्याप्यधूमप्रकारकनीलपर्वतविशेष्यकपरामर्शादिघटितसामग्र्याः ऽतिरिक्तत्रतिवंध्य
प्रतिवंधकभावकल्पनाप्रयुक्तगौरवस्यपुनराधिक्यात्तत्तथाविधबाधकालीनतादृशपरामर्शदशायाउ
पदर्शितानुमितिस्वीकारएवनास्तिकूव्यभिचारवारणार्थंवह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतइत्यादिपरामर्शान्तमता
वच्छेदककोटौतदव्यवहितोत्तरत्वनिवेशस्यावश्यकइतिस्वलक्षीरीयलालचर्वर्णनेन्यस्तुकेचार्य्यमतेधू
मपरामर्शात्वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतोवह्निमानित्यनुमितिस्वीकारेविशिष्टवैशिष्ट्यमितिरीत्यावह्निव्याप्यधू
मपर्वतत्वोभयधर्मितावच्छेदकीकृत्यवह्निव्याप्यधूमप्रकारकस्यवह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतोवह्निव्याप्य
धूमवानित्याकारकपरामर्शस्यवह्निव्याप्यधूमवत्पर्वतविशेष्यकचवह्निविधेयकनुमितिप्रतिस्वातंत्र्येणहेतुत्वं
कल्प्यतेनलाघवसंभवः तदाशुद्धपर्वतत्वधर्मितावच्छेदकीकृत्यवह्निव्याप्यधूमप्रकारकपरामर्शसत्त्वस्याव
श्यकतयातद्बलादेवतत्रवह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतोवह्निमानित्यनुमितिनिर्वाहस्तत्तदाचार्य्यमतेचिंतामणिका
कारासंमतानुमितित्वस्वीकारोपगमोक्षेतिविस्तरवादितां तदापिनावह्निव्याप्याधूमवान्पर्वतोवह्निव्याप्यधूमाभावव

२२
23

न्स्यादित्याद्यापत्तिंप्रतिवह्निव्याप्या॰धूमवान्पर्वतोवह्निव्याप्यधूमवान्वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतोवह्निधूमा
भावाभाववानित्यादिनानाविधापाद्यव्यतिरेकनिर्णयानांहेतुत्वकल्पनेतेषांपरस्परंव्यभिचारवारणार्थंप्रत्ये
कंतथाविधनानाविधापाद्यव्यतिरेकनिर्णययुज्जन्यत्तावच्छेदककोटिप्रवेशेकंतथाविधनानाविधापाद्यव्यतिरे
कनिर्णयवैशिष्ट्यमव्याप्यधूमवानितिनिर्णयविशिष्टापत्तिंप्रतितत्तथाविधनिर्णयस्यहेतुत्वेकल्पनीयेतत्रा
पत्तित्वमानिवेशस्यव्यावहितोत्तरत्वादिसंबंधेनतथाविधनिर्णयविशिष्टत्वस्यानुमितिसाधारणधर्मस्य
तादृशनिर्णयप्रकार्यंतावच्छेदकत्वकल्पनतात्तेमैवोपदर्शितपरामर्शात्ततथाविधानुमितिनिर्वाहेचिंताया
णिकारेणापिवह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतोवह्निमानित्यनुमितिंप्रतिवह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतोवह्निव्याप्यधू
मवानित्यादिपरामर्शस्यव्यतिरेकेणहेतुत्वंनकल्प्यतइतिकूर्चितामणिकारमतापेक्षयाऽवोपमतेलाघव
मितिनजानीमः॥एतेनमस्राचार्यमतेकमपरामर्शात्वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतोवह्निमानितित्यनुमितिस्वी राम०
कारेऽप्यनुमितिंप्रतिधूमवत्पर्वतत्ववैशिष्ट्यवह्निवैशिष्ट्यावगाहितयातिशिष्टवैशिष्ट्यमतिरीत्याविष २३

पताश्शालिनिपंप्रतिविशेष्यतावच्छेदकप्रकारकनिर्णयहेतुतयैवनिर्वाहाचिंतामणिकारमतेतुपर्वतेवि
ह्विषयताश्शालिनिश्चयेप्रतिविशेष्यतावच्छेदकप्रकारकविरोपहेतुतयैवनिर्वाहाचिंतामणिकारमतेतुप
र्वतोवह्निमानित्यनुमितेवह्निव्याप्यधूमवत्पर्वतत्वाग्निशिष्टवान्हेवैशिष्ट्यानवगाहित्वपाऽनुमितिप्रतिप
रामर्शहेतुत्वस्यविशिष्टवैशिष्ट्यबुद्धिप्रतिविशेष्यतावच्छेदकप्रकारकनिश्चयहेतुतयाऽनिर्वाहेलात्तत्रा
वश्यंधूमपरामर्शस्यस्वातंत्र्येणहेतुत्वकल्पनमितिगौरवंदुःपरिहरमेवेत्यपिपरास्तंतत्राप्तिंप्रतिस्त्रापा
पव्यतिरेकनिर्णयहेतुतयैवतात्रैर्वाहात्ग्गायत्नुत्रावायंमतेधूमपरामर्शात्वह्निव्याप्यधूमवानपर्वतोव
ह्निमानित्यनुमत्यंगीकारेवह्निव्याप्यालोकवान्वह्निव्याप्यधूमप्रकारकपरामर्शस्यवश्यकतयात्तद्लात्र
दानिंवह्निव्याप्यर्वइत्यादिपरामर्शकालेवह्निव्याप्यधूमवत्पर्वतान्यावत्तमावयानित्यादीतरबाधदशायांव
ह्निव्याप्यालोकवावान्हिव्याप्यधूमवान्पर्वतोवह्निमानित्यनुमितेरानुभविकतयातदुत्पत्त्यर्थतथाविधेतरवा
धस्यस्वातंत्र्येणहेतुत्वंनेकल्प्यतेतन्मतेतन्मतेतदामुद्रपर्वततत्वधर्मितावच्छेदकीकृत्यवह्निव्याप्यधूम

२४

मकारकपरामर्शस्य चरुपकत्नमात्रत्वलात्तदा निवह्निव्याप्यधूमवत्पर्वतत्वं धर्मितावच्छेदकीकृत्य वह्निविधे
यकानुमित्युत्पत्तिनिर्वाहात्। चिंतामणिकारमते तु वह्निव्याप्यधूमवत्पर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यकवह्निविधेयका
नुमिते रुद्देश्यपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यकवह्निव्याप्यधूमपरामर्शकार्यतावच्छेदकनात्तथात्वे तत्र तथा
विधानुमितिनिर्वाहाभावेन तथाविधानुमितिं प्रति तथाविधेतरबाधस्य त्वात्तत्रैरग हेतुत्वकल्पनमावश्यक
मितिचिंतामणिकारमते सौवगुरुत्वमिति तदन्तीवमदं तथाविधानुमितिं प्रति तथाविधेतरबाधस्य हेतुत्व
मपि वह्निव्याप्यधूमवत्पर्वतान्यो वह्निमान् स्यादित्याद्यापत्तिं प्रति वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतान्यो वस्तभाव
वानित्याद्यापत्तिरेके निरूपहेतुतत्वेवोपदर्शितरीत्या निर्वाहेण चिंतामणिकारमतेपि तथाविधस्य
तत्र कार्यकारणभावकल्पनागौरवाभावादिति। परं तु चिंतामणिकारमते धूमपरामर्शात्पर्वतो वह्निमा
नित्यनुमितिस्वीकारे पर्वतो वह्निमानित्यनुमितिं प्रति पर्वतो वह्निमानितिसिद्धेः प्रतिबंधकत्वेण रवंश्च्या श्रीम०
चार्यमते पुरुमात्ताकारसिद्धेरेवानुमितिं प्रति प्रतिबंधकत्वे पर्वतो वह्निमानितिसिद्धेः धूमव्यापर्शजमानुमि २४

तिस्तत्त्वविषयकत्वात्तत्समानाकारकत्वाभावेन तथानुमितेरप्रतिबंधकतापत्तेस्तथात्वकल्पनानवका
शश्चेति लाघवमिति नव्यमतं आचार्यमते तथाविधसिद्धेरनुमितिन्तद्विषयकत्वेप्यनुभवत्वात धूमपरामर्श
जन्यानुमितिप्रतिबंधकत्वमावश्यकमन्यथा तन्मते पक्षतावच्छेदकस्य हेतुत्वात् तदाकारस्यातिप्रसक्त्या
पत्तेः। तथाहि इतरभेदव्याप्यगंधवती गंधवतीत्याकारकपरामर्शे गंधे गंधाधिकरणवृत्त्यभावप्रतियोगितावत
च्छेदकेतरभेदत्वावच्छिन्नाधिकरणवृत्तित्वाभावदशायामितरभेदो गंधाधिकरणे भासते तेन तयोस्तत्त्वविशि
वैमत्यात् तत्पाचपक्षतावच्छेदकस्य हेतुत्वेन तथाविधपरामर्शदशायां सिद्धिसत्त्वस्यावश्यकतयानुमितेरनुत्प
दासंभवश्च पक्षतावच्छेदकस्य हेतुत्वानंगीकारे बीजं। तत्त्वाचार्यमतेनुमितिसमानाकारत्वया तथावि
धसिद्धेस्तत्राप्रतिबंधकत्वप्रतिपादनेपि तु मनाक्त्वमिति अनुभवत्वात् तन्मते तदुपदर्शितसिद्धेः प्रतिबंधकत्वम
वश्यमंगीकार्यमिति कुलाघवावतारः। किंचित्तु॥ आचार्यमते धूमपरामर्शजन्यानुमितौ पर्वतो वह्निमानि
ति सिद्धेरप्रतिबंधकत्वेनुमितिप्रतिविशिष्टवैशिष्ट्यप्रत्यक्षेच्छाविधिष्टवह्निमत्पर्वतवानदेशः स्यादिवि

२५ शिष्टवैशिष्ट्यबोधात्मकप्रत्यक्षसामग्र्याः प्रतिबंधकत्वकल्पनमावश्यकं अन्यथा तादृशप्रत्यक्षसामग्रीकाले व
25 ह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतो वह्निमानित्यनुमितेर्वारणासंभवात्तथाविधासिद्धेस्तत्रप्रतिबंधकत्वेनुउपदर्शिततविशि
ष्टवैशिष्ट्यबोधात्मकप्रत्यक्षसामग्रीकाले पर्वतो वह्निमानितिसिद्धौ विशेषणतावच्छेदकप्रकारकनिर्णयप
विषयाया आवश्यकतया तद्बलादेव तत्रानुमित्सनुत्पत्तिनिर्वाहे अनुमितिप्रति तथाविधसामग्र्याः प्रतिबंध
कत्वं न कल्प्यत इति लाघवबलात्तथाविधसिद्धेर्धूमपरामर्शजन्यानुमितेरसमानाकारकत्वेपि तत्र प्रतिबंध
कत्वकल्पनमावश्यकं अन्यथानुमितिं प्रति तथाविधसिद्धेः प्रतिबंधकत्वे वह्निव्याप्यधूमपर्वतत्वोभयविशिष्ट
वैशिष्ट्यमितिन्यायेन समितत्वावच्छेदकीकरणं वह्निव्याप्यधूमप्रकारकवह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतो वह्निव्याप्य
धूमवानिति प्रकारकपरामर्शघटितानुमितिसामग्र्या तत्रविषयकप्रत्यक्षं प्रति प्रतिबंधकत्वकल्पनेन गौ
रवात्तथाहि पर्वतो वह्निमानिति सिद्धिकाले तथाविधपर्वतविशेष्यकधूमपरामर्शकाले अनुमितेरुत्पत्त्या प्र राम ०
त्यक्षानुत्पादेन तथाविधसिद्ध्यभावसमानिवेश्य वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतो वह्निमानिति सिद्ध्यभावे निवेश्यत २५

थाविधपरामर्शादिघटितसामग्र्याः प्रतिबंधकत्वात्तदसंभवश्च एवं कल्पनायां त्वन्यथा शुद्धपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यकव-
ह्निव्याप्यधूमप्रकारकपरामर्शादिघटितसामग्र्याः पर्वतो वह्निमानिति सिद्धत्वावघटितयाः स्तदा तत्रासत्त्वेन भिन्नाऽवि-
षयकप्रत्यक्षोत्पादापत्तेर्दुर्वारत्वात् तथाविधप्रत्यक्षसामग्री प्रतिबंधकतया स्वनिर्वाहात् न च शुद्धपर्वतत्वावच्छि-
न्नविशेष्यकवह्निव्याप्यधूमप्रकारकत्वेपेवोपदर्शितविशिष्टधर्मिकपरामर्शादिघटितानुमितिसामग्रीकाले
प्रत्यक्षवारणासंभवान्न न तथाविधविशिष्टधर्मिकपरामर्शादिघटितसामग्र्याः चैतत्प्रतिबंधकल्पनक्षतिर्वा-
च्यं । शुद्धपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यवह्निव्याप्यधूमप्रकारकपरामर्शादिघटितानुमितिसामग्री प्रतिबंधकता-
वच्छेदककोटौ पर्वतो वह्निमानिति सिद्ध्यभावानिवेशेन तथाविधसिद्धिकालीनानुमितिकारणसत्त्वे
वह्निभिन्नविशेष्यकप्रत्यक्षानुत्पत्त्यापत्तेः । तथा चानंतरं घटपटादिविषयकप्रत्यक्षं प्रत्युपदर्शितविशिष्टधर्मि-
कवह्निव्याप्यधूमप्रकारकपरामर्शादिघटितानुमितिसामग्र्याः अनंतप्रतिबध्यप्रतिबंधकभावकल्पनाप्रयुक्त-
गौरवं दुष्परिहरमेव ॥ तथाविधासिद्धेरनुमित्यप्रतिबंधकत्वे तु वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वत इति परामर्शादिघटित

२६ सामग्र्याः पर्वतो वह्निमानिति सिद्ध्यभावादिघटितायाः एवं भिन्नविषयकप्रत्यक्षं प्रति प्रतिबंधकतायाः कल्पनी-
यतया तत्रैव वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतो वह्निव्याप्यधूमवान्ऽसादिपरामर्शकाले भिन्नविषयकप्रत्यक्षापत्तिवार-
णासंभवेन भिन्नविषयकप्रत्यक्षप्रतितया विशिष्टपरामर्शादिघटितानुमितिसामग्र्याः स्वतंत्रप्रतिबंधकत्वाकल्प-
नप्रयुक्तलाघवस्य दुर्वारत्वादिति भ्रावाच्यं मतेव वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतो वह्निमानित्यनुमितिं प्रति पर्वतो व-
ह्निमानिति सिद्धेः प्रतिबंधकत्वे रूपदर्शितकोटिपलाघवसंभवेऽपि वज्रविधदर्शितगौरवरात्तथाविधानुमिति-
तस्याः प्रतिबंधकत्वाकल्पनमेव सम्भागोक्वेत्र वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतो वह्निव्याप्यधूमवानिति परामर्शका-
ले वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतो वह्निमानिति सिद्धिसत्त्वे वह्निव्याप्यधूमनिष्ठप्रकारतानिरूपितपर्वतत्वावच्छि-
न्नविशेष्यतानिरूपितवह्निव्याप्यधूमप्रकारताशालिपरामर्शजन्यानुमितिर्जायतामितीष्टापत्तं पटपटा-
दिप्रत्यक्षवारणाय परपदादिप्रत्यक्षं प्रति तथाविधेच्छाविरहविशिष्टतादृशसिद्ध्यभावघटितवह्निव्याप्यधू- राम०
भावान्पर्वतो वह्निव्याप्यधूमवानित्यादिपरामर्शघटितानुमितिसामग्र्याः प्रतिबंधकत्वं वह्निव्याप्यधूमवा- २६

निपर्वतो वह्निमानित्यनुमितिं प्रति पर्वतो वह्निमानिति सिद्धेः प्रतिबंधकत्ववादिनापि कल्पनीयं वह्निव्याप्यधू
मवान्पर्वत इत्यादिपरामर्शकालेऽनुपदर्शितेच्छाकालीनवह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतो वह्निमानिति सिद्धिसत्त्वेघ
टपदादिप्रत्यक्षोत्पत्तेरनुपपत्त्यापात्तथा विशेषणाविरहविशिष्टतादृशसिद्ध्यभावस्य वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वत इति
परामर्शघटितसामग्र्याः प्रतिबंधकतावच्छेदककोटौ निवेशनासंभवात्तथा चोपदर्शितगौरवासंभवेनात्रापि
मतेऽनुमितिं प्रति पर्वतो वह्निमानिति सिद्धेः प्रतिबंधकत्वं दर्शितलाघवेन निर्वाहयितुमशक्यमिति। मच तथा
पि सिद्धिविषयकप्रत्यक्षप्रतिवह्निव्याप्यधूमवान्‌ःइत्यादिपरामर्शघटितसामग्र्याः प्रतिबंधकतावच्छेदककौ
टौ च पर्वतो वह्निमानित्यादिसिद्ध्यभावविशिष्टायाः प्रतिबंधकत्वेन गौरवमिति वाच्यं। तादृशसामग्रीसत्त्वे त
था विधासिद्ध्यभावनिवेशेऽनुपदर्शितविशिष्टवैधोधात्मकप्रत्यक्षेच्छाविशिष्टज्ञानत्वादिघटितसामग्र्याः स्वानुमिति
त्साभावविशिष्टायाः स्वाभावानिवेशेन विलक्षणसंभवात्‌। तथा स्याद्वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतो वह्निमानित्यनुमि
तिं प्रति पर्वतो वह्निमानिति सिद्धेर्लाघवेन विषयकत्वेऽपि प्रतिबंधकत्वं कल्प्यते तस्यावश्यकल्पनीयत्वमित्युपदर्शितमयुक्तत्वा

२८
27

स्वस्यैव व्यभिचारात्साधनत्वविचारासंदानत्यादिहीनव्यापाप्यं मनेव वह्निव्याप्यधूमवान् पर्वतो वह्निमानित्यनुमितिं
प्रतिबंधकत्वकल्पनेऽपि पर्वतो वह्निमान इत्यनुमितिं प्रति विशिष्टवैशिष्ट्यबोधे घटाविशिष्टानुमितित्वप्रकारक
घटाभाववैशिष्ट्यवह्निमत्पर्वतवादेश इत्यादिविशिष्टवैशिष्ट्यप्रत्यक्षसामग्र्याः प्रतिबंधकत्वकल्पनमा
वश्यकं अन्यथा पर्वतो वह्निमानितिविशेषणतावच्छेदकप्रकारकनिर्णयादिघटितत्वया विषयविशिष्टवै
शिष्ट्यप्रत्यक्षसामग्रीकाले पर्वते वह्निज्ञानेनापत्तामिती घटासत्वेऽप्यनुमितिविषयके घटाभावविशिष्टसि
द्ध्यभावादिघटितानुमितिसामग्रीनत्वाद् अनुमितेर्वारयितुमसंभवात् न च तथाविधानुमितिप्रतिअनुमि
तित्वप्रकारके घटाभावविशिष्टपर्वतो वह्निमानिति सिद्धेः प्रतिबंधकत्वकल्पनेनोक्तदोष इति वाच्यं तत
थासति पर्वतो वह्निमानिति सत्वे पर्वतविशेष्यकवह्निज्ञानं ज्ञापनभाभिती घटासत्वे तथाविधानुमित्यनु
त्पत्तिः एवं च पर्वतो दर्शिनापत्तिभिया अनुमितित्वप्रकारके घटाभाववैशिष्ट्यविशिष्टवैशिष्ट्यबोधे घटा ए०म०
विशिष्टतापास्तथाविधविशिष्टवैशिष्ट्यप्रत्यक्षसामग्र्याः पर्वतो वह्निमानित्यनुमितिप्रतिबंधकत्वकल्प २८

नच्यावच्छेदकत्वेऽप्रदर्शितदिशाऽवाप्यमतेतथाविधानुमितिंप्रतिपर्वतोवन्हिमानितिसिद्धेःप्रतिबंधकत्व
युक्तिर्नसाधीयसीतिकिंचित्तुवन्हिव्याप्यधूमवान्पर्वतइतिपरामर्शबलात्वन्हिव्याप्यधूमवान्पर्वतोवन्हि
मानितिसन्नुमितिस्वीकारेधूमलिंगकानुमित्याविरहविशिष्टपर्वतोवन्हिमानितिसिद्ध्यभावस्यकार्यताव
च्छेदकलाघवमक्षरां।।तथाहिधूमलिंगकेच्छाविरहविशिष्टपर्वतोवन्हिमानितिसिद्ध्यभावस्यकार्य
तावच्छेदकपादपर्वतोद्देश्यवन्हिविधेयकानुमितित्वंतदालोकलिंगकेच्छाकालीनपर्वतोवन्हिमानितिसि
द्धिदशायामालोकपरामर्शात्तथाविधानुमितेरुत्पादेनव्यभिचारवारणमशक्यमितितत्सर्वहेतोह
रक्षरणात्पर्वतिकत्वस्यसमानाधिकरणोभयसंबंधेनधूमपरामर्शवैशिष्ट्यमवश्यंतथाविधसिद्ध्यभावका
र्यतावच्छेदककोटौनिवेशनीयंतथाचतन्मतेसाध्यवन्हितात्त्वादिनिवेशप्रयुक्तगौरवंदुर्वारमेव।
प्राचार्यमतेतुधूमलिंगकेच्छाविरहविशिष्टतथाविधसिद्ध्यभावस्यकार्यतावच्छेदकवन्हिव्याप्यधूमवा
न्पर्वतोवन्हिमानित्यनुमितित्वमितिकार्यतावच्छेदकलाघवमहत्स्ममेवेति।नवाप्यमतेतथाविधसिद्ध्यभा

२८ वस्य तादृश्यानुमितित्वस्य कार्य्यतावच्छेदकत्वे पर्वतो वन्हिमानिति सिद्धिकाले वन्हिव्याप्यकवान् पर्वतो वह्निव्या
प्यधूमवानित्यादिपरामर्शाद् वह्निव्याप्यधूमवान् पर्वतो वह्निमानित्यनुमित्यापत्तेर्व्यभिचारेण शुद्धपर्वतत्वाव
च्छिन्नोद्देश्यकवह्निविधेयकानुमितित्वस्यैव तत्कार्यतावच्छेदकतया तन्मते त्वालोकालिंवाकेष्वावरहवि
शिष्टसिद्ध्यभावस्य कार्यतावच्छेदककोटौ प्रवेशावह्नितोत्तरत्वादिसंबंधेन धूमपरामर्शवैशिष्ट्यनिवेशनवा
रयितुमशक्यत्वादिति सिद्ध्यभावस्य कार्य्यतावच्छेदककोटौ धूमपरामर्शाव्यवहितोत्तरत्वानिवेशात्तदुक्तलाघ
वस्यासुगमत्वात् । आचार्य्यमते तादृशसिद्ध्यभावस्य वह्निव्याप्यधूमवान् पर्वतो वह्निमानित्यनुमितित्वाव
च्छिन्नं प्रति हेतुत्वकल्पनेनैवानुपपत्त्यभावादित्याहुः तदनीवमंदो वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतो वह्निमानित्या
दिसिद्ध्यभावस्य कार्य्यतावच्छेदकं स्वाव्यवहितोत्तरत्वादिसंबंधेन सिद्धिविशिष्टं पक्षसिद्धिभिन्नज्ञानत्वं । तथा स
ति वस्तुतोऽनुमितिं प्रति विशिष्टवैशिष्ट्यबोधात्मकपक्षेणावशिष्टवन्हिमत्पर्वतवान्देशादित्यादित्यादि राम०
विशिष्टपक्षकसामग्र्याः स्वानुमित्यभावविशिष्टायाः प्रतिबंधकत्वेकल्पनेन प्रततदवच्छेदककोटौ विशेष २८

रतावच्छेदकप्रकारकनिर्णयात्मकपर्वतो वह्निमानिति निर्णयानिवेशे लाघवसंभवात् तत्र तथाविधनिर्ण
यप्रतिकसामग्र्यभावं विशिष्टं परित्यज्य ज्ञानत्वावच्छिन्नं प्रति तथाविधनिर्णयाघटिततादृशसामग्र्यभावस्य हे
तुत्वकल्पने नैव व्यभिचारवारणासंभवात् अप्रतिवारणात् प्रदर्शितकार्यकारणभावबलादिति। न च तथा
प्यनुमित्साकाले सिद्धिदशायां पापादृशसामग्रीबलात् अनुमितिरूपतत्तादृशसामग्रीबलादनुमित्साप्यनु
कालेप्यनुमितावाप्तिरिति वाच्यम् अनुमित्साविशिष्टं अनुमित्साप्रायभावहेतुत्वकल्पनाद् अनुमित्साद्युपकारणा
विरहादेव तत्रापत्यभावात्॥ न च तथापि धूमलिंगकेच्छायाः कार्यतावच्छेदककोटौ धूमलिंगकेच्छावैशिष्ट्यनि
वेशे चिन्तामणिमते गौरवं आचार्यमते तु वह्निव्याप्यधूमप्रकारकपर्वतोद्देश्यकवह्निविधेयकानुमितित्वस्य
तस्याः कार्यतावच्छेदकत्वे लाघवमिति वाच्यं तादृशधर्मस्य धूमलिंगकेच्छायाः कार्यतावच्छेदकत्वे न तु ल्य
पुत्तया वह्निव्याप्यधूमवत्पर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यकवह्निव्याप्यधूमप्रकारकपरामर्शजन्यानुमितिर्जाय
ते मितीच्छायास्वरूपिकार्यतावच्छेदकत्वमंतीकार्यतथा च तयोः परस्परम् भिवाराण्यमवहितोत एवादिसं

२९ वंधेनतन्नादिष्णावैशिष्ट्यंवतद्विधाकार्प्येतावच्छेदककोटौस्वत्वघटमात्रापरपिनिवेशनीयमितितन्मतेकलाय
वावकाशः॥ नचतथाविधानेककार्यकारणभावकल्पनापेक्षयाइष्टापाउतेजकत्वकल्पनमेवसम्यगिति
वाच्यं।तथासतिस्वप्रमाणपज्ञानाभावेनेष्टाभावानांविशेष्यविशेषणभावविनिगमनाविरहेणकार्य
कारणभावानंत्यात्तदवच्छेदकगौरवप्रसंगवत्तदपेक्षयास्वनुमित्साहेतुत्वकल्पनमेवसमीचीनमितिभवतु
वानुमित्सायाप्रतिवंधकतापामुत्तेजकत्वंतथाविधचिंतामणिकारमतेनगौरवावकाशः।तथाहिपर्वतोद्दे
श्यकवह्निविधेयकानुमितिंप्रतिस्वीयवह्निव्याप्तिप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदकीभूतधर्मवत्त्वे
वाकत्वप्रकारप्रकारकत्वस्वसमानाधिकरणप्रोभयसंबंधेनव्याप्यवत्तानिरूपधिवैशिष्ट्यावगाहिन्नप्रकारकत्व
प्रकारकानुमितिविषयिणीछातद्विरहविशिष्टपर्वतविशेष्यकवह्निप्रकारकानुमित्साभावत्वेनहेतुत्वंक
ल्प्यतेलाघवान्न।ननुलिंगभेदेनानुमितिसिद्ध्यभावयोःकार्यकारणभावोपिगौरवान्नतथावह्निव्याप्यइ रा०म०
मवोन्सर्वतोवह्निव्याप्यालोकवांश्चेतिसमूहालंबनपरामर्शकालेआलोकलिंगकसर्वतोद्देश्यकवह्निविधे २९

पक्षानुमितिर्जायेतामिती घ्यासत्वे पर्वतो वह्निमानिति सिद्धकालीनानुमितेः पूर्वमुपदर्शितसिद्ध्यभावरूप
कारणासत्वेन तथाविधसिद्ध्यभावहेतुतायां व्यभिचाराभावेन तत्कार्यतावच्छेदककोटौ अवह्निमत्त्वादिसं
बंधेन सिद्ध्यभाववान् वैशिष्ट्यप्रयोजनाभावे न चिंतामणिकारमतेऽपि गौरवावकाशः इति आचार्यमते अनुमितौ स
व्यभिचारित्वहेतुमानं निर्युक्तिकमेवालोचामः आचार्यमते वह्निमान् धूमवान् पर्वत इत्यादि परामर्शा
द्यूह्यापि धूमवान् पर्वतो वह्निमानिमनुमितिस्वाकारे धूमाभाववान् वह्न्यभाववान् इत्यादि निर्णयविशिष्ट धू
माभाववान् पर्वत इत्यादि निर्णयत्वरूपगुरुरूपगुरुधर्मावच्छिन्नस्यावच्छेदकधर्मदर्शनविधया तत्तदंशेन प्रति
बंधकत्वाकल्पनेन लाघवं आचार्यमतेन लाघवं आचार्यमते तथाविधावच्छेदकधर्मदर्शनकालीनपर्वतवि
शेष्यकधूमाभावप्रकारकत्वाच्च निर्णयस्य प्रतिबंधकस्यावश्यकत्वेन तद्बलादेव तदाभीमनुमित्यनुत्पत्ति
निर्वाह्यत्वात् एवमाचार्यमते घटादिप्रत्यक्षं प्रति तथाविधधर्मावच्छिन्नाभावघटितवह्निविधेयकानुमितिसा
मग्र्याः प्रतिबंधकत्वाकल्पनेनापि लाघवसंभवः तन्मते तत्र धूमाभाववान् पर्वत इत्यादिबाधनिर्णयाभाव

३०
30

घटितानुमितिसामग्र्याः प्रतिबंधकत्वकल्पनेनैव निर्वाहात्। एतेन धूमाभाववान्पर्वत इत्यादिबाधनिर्णयकाले
ऽस्माचार्यमतेऽनुमित्यपलापप्रसंग इत्यपि परास्तं। तथाविधानुमितिस्वीकारेऽपदर्शितवल्लाघवस्याक्षततयादृ
र्शितबाधकालेऽप्यनुमित्यपलापस्याप्राप्यत्वात्। नव्याचार्यमते घटाभाववान् धूमाभाववान्नित्यादिनिर्णयविशि
ष्टघटाभाववान्पर्वत इत्यादिनिर्णयरूपावच्छेदकधर्मदर्शनाभावघटितवस्त्वनुमितिसामग्र्याः घटादिमत्त्वसं
प्रतिप्रतिबंधकत्वकल्पने गौरवमिति वाच्यं॥ तथाविधसामग्रीप्रतिबंधकतावच्छेदककोटौ तादृशावच्छेदकधर्मद
र्शनाभावनिवेशे धूमाभाववान्घटाभाववान्वस्त्वभाववानित्यादिनिर्णयविशिष्टघटाभाववान्पर्वतो धूमा
भाववानित्यादिनिर्णयाभावानिवेशेन लाघवसंभवात् जन्मते तदानीं घटाभावावच्छिन्नविशेष्यताशालि
निर्णयस्यावश्यकत्वेन एतादृशावच्छेदकधर्मदर्शनाभावघटितानुमितिसामग्र्यभावस्योपदर्शितावच्छे
दकधर्मदर्शनकालीनानुमितिसामग्रीदशायामावश्यकतया तदा घटादिमत्त्वपक्षेऽप्यतो बाधकाभावादिति। राम०
ननु तथापि घटादिमत्त्वपक्षे प्रतिधूमवान्वस्त्वभाववानित्यादिबाधाभावविशेषवस्त्वनुमितिसामग्र्याः घ ३०

तिबंधकत्वकल्पनेऽस्माचार्यमते गौरवं॥ चिंतामणिकारमते तदानुमित्युत्पत्तौ वा प्रकाराभावेन घटादिमत्त्व
स्यानुत्पत्त्या व्यभिचाराभावात्। अनुमितिसामग्री प्रतिबंधकतावच्छेदककोटौ तथाविधबाधाभावस्य निवेशनप्र
युक्तलाघवमस्तु समिति वा स्वंस्माचार्यमते धूमवान्वह्न्यभावात् अयं घटवानित्यादिमत्पक्षं प्रतिधूमपरामर्शज
न्यवह्न्यनुमितिसामग्र्या प्रतिबंधकत्वाकल्पनप्रयुक्तलाघवसंभवेन उपदर्शितगौरवस्यादोषत्वात्। तथावि
धत्वाय वं च तथाविधावश्यंविधानुमितिं प्रति प्रतिबंधकीभूतबाधबुद्ध्यात्मकतया तादृशप्रतिबंधकत्वेन तदा
नीमनुमितेरनुत्पत्त्या तादृशप्रत्यक्षोत्पत्तिरिति चेन्मैवं। उपदर्शितलाघवेन चिंतामणिकारमते पर्वतो धूमक
वह्निविधेयकानुमितिं प्रति धूमाभाववान्पर्वत इत्यादिनिर्णयस्य मणिमंत्रादिस्थापनस्य तेन प्रतिबंधककल्पने
नैव सामंजस्ये ऽनुमितौ साध्यव्याप्यहेत्वभावस्य निर्युक्तिकत्वात्। अथ वा धूमाभाववावच्छिन्नविशेष्यकत्वानि
रूपितवह्न्यभावनिष्ठप्रकारताशालिनिर्णयविशिष्टधूमाभावप्रकारतानिरूपितपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्य
ताशालिनिर्णयाभावरूपावच्छेदकधर्मदर्शनाभावाघटितत्वं तथाविधानुमितिसामग्रीविशिष्टात्मत्वावच्छि

३१ न्नप्रतितथाविधावच्छेदकधर्मदर्शनाभावाघटिततादृश्यानुमितिसामग्र्याः प्रतिबंधकत्वकल्पनेन तथाविधा
वच्छेदकधर्मदर्शनकाले तादृशसामग्रीसत्त्वात् घटादिमत्त्वप्रत्यक्षं नानन्तच्छून्यकालेऽपि चत्वनुमितिसामग्रीका
31 ले तादृशसामग्रीसत्त्वात् घटादिमत्त्वप्रत्यक्षापत्तिवारणाय तथाविधावच्छेदकधर्मदर्शनविशिष्टत्वावच्छिन्नप्रति
तथाविधावच्छेदकधर्मदर्शनस्य हेतुत्वं कल्प्यते। न चैतादृशकार्यकारणभावकल्पनेनैव गौरवमिति वा
च्यं तत्कल्पने घटादिमत्त्वेऽसंप्रतिबध्नियत्त्वेवेतवाधकतत्त्वदादिजन्यवह्निमत्त्वतातापटवान् इति शाब्दबो
सामग्रीप्रतिबंधकत्वकल्पनीये तदवच्छेदकधर्मदर्शनाभावस्यानिवेशेन लाघवसंभवात्। न चात्रापि ता
दृश्यावच्छेदकधर्मदर्शनाभावाघटित उपदर्शितशाब्दबोधसामग्रीविशिष्टान्यत्वावच्छिन्नं प्रति तथावि
धावच्छेदकधर्मदर्शनाभावाघटिततादृशसामग्र्याः प्रतिबंधकत्वकल्पनेनैव निर्वाहे दत्ती उपदर्शि
नस्यैव सर्वत्र कार्यतावच्छेदककोटौ सामग्र्या वैशिष्ट्यधर्मस्य वह्नितेश्वरत्वादिसंबंधेन वाच्यं तथावि राम०
ध सामग्र्याभावकार्यतावच्छेदककोटौ तथाविधसामग्रीविशिष्टान्यत्वनिवेशे तु गौरवेनाशंकनीयघटपटा ३१

३२ दिमत्त्वंस्वप्रतीततयाविघ्नसामग्र्यास्वतंत्रप्रतिबंधकत्वाकल्पनेनलाघवसंभवादित्यलमतिशापविस्त

रेणेति॥ ॥इतिलिंगोपहितलैंगिकभावं॥ ॥ शुभमस्तु संवत्१८३० मितिकुआरसुदी४सोमार

३२

न्यायलिंगोपहित

८५०